MASARYKOVA UNIVERZITA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Proměna města a proces modernizace v projektové výuce. Příklad textilní továrny v Letovicích

Magisterská diplomová práce

BARBORA ALEXOVÁ

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

Historický ústav
Program Učitelství historie pro střední školy

Brno 2024

MUNI
ARTS

Bibliografický záznam

Autor:	Barbora Alexová Filozofická fakulta Masarykova univerzita Historický ústav
Název práce:	Proměna města a proces modernizace v projektové výuce. Příklad textilní továrny v Letovicích
Studijní program:	Učitelství historie pro střední školy
Vedoucí práce:	Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.
Rok:	2024
Počet stran:	104
Klíčová slova:	průmyslová revoluce, změna společnosti, maloměsto, industrializace, urbanizace, textilní továrna, projektová výuka

Bibliographic record

Author: Barbora Alexová
Faculty of Arts
Masaryk University
Departement of History

Title of Thesis: City change and the process of industrialization in project teaching. An example of a textile factory in Letovice

Degree Programme: Upper Secondary School Teacher Training in History

Supervisor: Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

Year: 2024

Number of Pages: 104

Keywords: industrial revolution, social change, small town, industrialization, urbanization, textile factory, project teaching

Anotace

Magisterská diplomová práce se zaměřuje na analýzu vývoje textilního průmyslu v Letovicích v 19. století. První část práce vymezuje definice zahrnujícímu pojmy jako protoindustriální období, industrializace a urbanizace. Tato část zahrnuje širokou škálu témat, jako jsou modernizace hospodářského sídla, národnostní prostředí a formování nové společenské struktury. Druhá, didaktická část, navrhuje projektové vyučování s cílem zapojit žáky do studia tématu sociální transformace a modernizace sídel v 19. století na konkrétním příkladu letovické textilní továrny.

Abstract

The master's thesis focuses on the development of the textile industry in Letovice in the 19th century. The first part of the thesis explains a definition including terms such as the proto-industrial period, industrialization, and urbanization. This part covers a wide range of topics, such as the modernization, national environment, and the formation of new social structures. The second, didactic part proposes project teaching with the aim of involving students in the study of the topic of social transformation and modernization of the settlement in the 19th century on the specific example of the textile factory in Letovice.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma **Proměna města a proces modernizace v projektové výuce. Příklad textilní továrny v Letovicích** zpracovala sama**.** Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použila k sepsání této práce, byly citovány v textu a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Brně 30. dubna 2024 .....

Barbora Alexová

Poděkování

Děkuji Mgr. Tomáši Dvořákovi, Ph.D. za odborné vedení mé magisterské diplomové práce a za cenné rady při jejím zpracovávání. Poděkování patří rovněž kurátorce Muzea města Letovice Mgr. Blance Veselé za četné konzultace a poskytnutí pramenů. Děkuji především mému manželu Lukášovi za nekonečnou podporu a dodávání odvahy po dobu celého studia.

Obsah

1 Úvod **13**

1.1 Prameny a literatura 15

2 Vymezení klíčových pojmů **19**

2.1 Letovice jako příklad maloměsta v 19. století 19

2.2 Modernizace hospodářského sídla – protoindustrializace, industrializace a urbanizace 21

2.3 Sociální transformace průmyslového dělnictva 24

2.4 Moderní podnikatelé 27

2.5 Industrializace v kontextu česko-německých vztahů 31

3 Textilní továrna v Letovicích **34**

3.1 Počátky textilní výroby v Letovicích 34

3.2 Proces industrializace a technologický rozvoj v letovické textilní továrně 37

3.3 Příběh vlastnických změn letovické textilní továrny (do roku 1914) 42

3.4 Pracovní a sociální podmínky pracovníků v letovické textilní továrně 45

3.5 Rozvoj Jindřichova 56

3.6 Ze vzpomínek zaměstnanců 59

4 Didaktické pojetí tématu **62**

4.1 Dějepis jako školní předmět 62

4.2 Regionální dějiny ve výuce dějepisu 65

4.3 Projektová výuka – teoretická část 66

4.4 Projektová výuka – praktická část 70

4.5 Realizace projektové výuky a její reflexe 91

5 Závěr **97**

Použité prameny a literatura **99**

Seznam tabulek a obrázků **103**

1 Úvod

Magisterská diplomová práce s názvem *Proměna města a proces modernizace v projektové výuce. Příklad textilní továrny v Letovicích* se zabývá industrializací a urbanizací ve městě Letovice, kde vznikla již v 18. století plátenická manufaktura, která se v rámci průmyslové revoluce přetavila v prosperující textilní továrnu. Práce je rozdělená do dvou hlavních částí. Sice je práce zčásti výzkumnou, jedná se ale zejména o práci zaměřenou didakticky. Nabízí jak odborný vhled do problematiky, tak jeho didaktické pojetí. Sociální dějiny a modernizace hospodářských sídel představují oblast v historickém bádání, která nám umožňuje nahlédnout do minulosti a porozumět složitým společenským změnám, jež formovaly naši současnou realitu. V dnešní době, kdy se společnost rychle mění a modernizuje, je důležité porozumět historickým kořenům těchto procesů a analyzovat jejich dopady na různé aspekty života jednotlivců i společnosti jako celku. Studium sociálních dějin a modernizace hospodářských sídel nám poskytuje klíčové informace pro pochopení toho, jak se společnost vyvíjela, jaké výzvy vznikaly a jakým způsobem se lidé přizpůsobovali novým životním podmínkám. Učení o sociálních dějinách a procesech modernizace na středních školách nabízí žákům možnost rozvinout kritické myšlení, analytické dovednosti a schopnost porozumět složitým společenským jevům. Stejně tak urbanizace a industrializace jsou klíčová témata s jistou relevancí pro středoškolské vzdělávání. Pomáhají žákům porozumět sociálním, ekonomickým a kulturním změnám, které ovlivnily moderní společnost a přinášejí možnost diskutovat o důsledcích růstu měst a průmyslové výroby na životní prostředí, ekonomiku a společnost obecně. Tato témata zároveň otevírají prostor pro zkoumání současných problémů, jako je udržitelnost, sociální nerovnosti a globální konkurenceschopnost. Tato znalost je klíčová pro formování informovaných občanů, kteří jsou schopni aktivně přispívat k diskusi a rozhodování ve společnosti. Navíc pochopení historických procesů může sloužit jako inspirace pro hledání inovativních řešení současných problémů a vytváření lepší budoucnosti.

První, odborná, část, se zaměřuje na výzkum rozvoje textilní výroby v Letovicích od počátku jejího založení, v období protoindustriálním a dále se zabývá procesem industrializace na konkrétním příkladu v návaznosti na odbornou literaturu. Využívá se široké škály témat, včetně obecných definic maloměsta, procesu modernizace hospodářského sídla, industrializace, urbanizace, a také sociálních a národnostních otázek, které jsou aplikovány na prostor letovické textilní továrny. Druhá část práce je didaktickou částí, která předkládá návrh na projektové vyučování s metodickým plánem a výukovými cíli. Tato část je zaměřena na praktickou aplikaci získaných poznatků do výukového prostředí, s cílem podpořit aktivní zapojení žáků a jejich kritického myšlení při studiu tématu sociální transformace modernizace sídel v 19. století na konkrétním historickém příkladu.

V rámci své magisterské diplomové práce navazuji na pasáž své bakalářské diplomové práce s názvem *Prostředí malého města v bouřlivém období 1939-1954 na příkladu Letovic*[1], která se zabývala zejména analýzou událostí nacistické okupace, protinacistického odboje a konsolidaci komunistické moci v období po druhé světové válce ve městě Letovice. Návaznost spočívá v tématu, kde se věnuji definici pojmu maloměsta a jeho charakteristice v českém prostředí od poloviny 19. století s důrazem na modernizační fenomény jako je např. industrializace. Rovněž se zabývá historií textilní výroby v Letovicích, konkrétně založením plátenické manufaktury v 18. století, jež postupně přerostla v textilní továrnu v průběhu století následujícího. Diplomová práce otvírá témata jako sociální a pracovní podmínky dělníků v 19. století, vlastnictví továrny, rozvoj okrajové městské části a národnostní otázku. Tato témata jsou reflektována prostřednictvím sekundární literatury.

V didaktické části se práce zaměřuje na vymezení základních pojmů k výuce v prostředí střední školy. Cílem didaktické části je vytvořit lekci, která se zaměří na modernizaci hospodářských sídel a zároveň zdůrazní význam tohoto tématu v rámci výuky dějepisu. Dalším cílem je podtrhnout důležitost výuky regionální historie jako

[1] Doskočilová, Barbora: *Prostředí malého města v bouřlivém období 1938–1954 na příkladu Letovic.* Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2021.

prostředku k rozvoji kompetencí žáků. Tímto způsobem se žáci naučí lépe porozumět změnám, které modernizace přinesla do hospodářských sídel, a současně si rozšíří své dovednosti a znalosti v oblasti regionální historie. Je představen dějepis jako školní předmět a regionální dějiny a jejich místo ve výuce dějepisu. Stěžejní je vytvoření plánu pro projektovou výuku. Diplomová práce poskytuje metodiku pro projektovou výuku zaměřenou na témata sociálních dějin a modernizace v 19. století na příkladu letovické textilní továrny. Projektová výuka je navržena tak, aby podpořila interaktivní formu výuky, která umožňuje žákům aktivně se zapojit.

1.1 Prameny a literatura

V rámci zkoumání problematiky modernizace, industrializace a transformace sociálních skupin se tato práce zaměřuje zejména na studie sociálních a hospodářských dějin. Z níže uvedených studií čerpá obecné teze, které jsou klíčové pro pochopení historických procesů a jejich dopadu na společnost. Literatura poskytuje hlubší vhled do proměn, které probíhaly v daném období, a slouží jako zdroj pro analýzu historických událostí a sociálních jevů. Tyto poznatky jsou důležité pro formulaci teoretického rámce a podporu argumentace a závěrů prezentovaných v této práci. Studie Jany Machačové a Jiřího Matějčka *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989*[2] je výchozí analýzou kulturních dějin, kde se kombinují už „hotové“ teze o některých problémech obecné kultury v regionu českých zemí. Odráží se v ní sociologizující pojetí jejich dosavadních výzkumů. Doplněním k této studii je od týž autorů *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*[3], která je shrnutím poznatků o sociálním vývoji českých zemí s uvážením faktorů, které vývoj ovlivnily. Práce čerpá z těchto dvou studií hlavně ve stanovení a vymezení klíčových pojmů, které souvisí s modernizací hospodářských sídel a regionů. K vymezení pojmu maloměsta a následné analýze slouží sborník

[2] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008.
[3] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010.

Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948[4] a příspěvek Jiřího Matějčka *Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti*[5]. K podrobnější deskripci tématu hospodářských a sociálních dějin v 19. století je práci oporou monograficky pojatá učebnice *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 19. století do konce monarchie*[6] a práce historického ústavu Akademie věd *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*[7]. K poznání sociální skupiny podnikatelstva slouží této práci primárně monografie *Zrod moderního podnikatelstva*[8].

Co se týče pramenů, k tématu jsou k dispozici jednak prameny uloženy v Moravském zemském archivu v Brně, a to fond H 410 M. Faber a spol., tkalcovna tylu, krajek a záclon, Letovice 1832–1945 (1952), jednak tři díly Historie krajkářské výroby v Letovicích, které jsou uloženy v Muzeu města Letovice. Dle úvodních slov prvního dílu těchto knih se jedná o sborník regionálních dějin krajkářské výroby v Letovicích a zahrnuje období od roku 1832 do roku 1945. Jedná se o kompilaci podkladů z archivu národního podniku Tylex. Knihy vznikaly v průběhu 80. let 20. století v kompetenci *Komise regionálních dějin - Tylex, národní podnik, Letovice,* a proto jsou komentáře v úvodu ovlivněny cítěním té doby, které vystihuje i věta „*… některé poklady jsou silně poplatny kultu mimořádně zdatného a kapitalistického podnikatele*."[9] Tyto knihy obsahují jednak kapitoly z regionálních dějin, historie továrny, různou ekonomickou a výrobně-technologickou problematiku, jmenné seznamy zaměstnanců, doklady o sociálním pojištění, korespondenci atd. Národní podnik Tylex také vedl kroniku, která je ale bohužel od roku 2015 ztracená, jak potvrdila kurátorka Muzea města Letovice, tudíž nebylo možné z ní čerpat či v ní bádat. Existují ale kvalifikační práce, které z kroniky

[4] Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří (eds.): Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948. Brno 2006.

[5] Matějček, Jiří: *Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti*. In: Machačová, J. – Matějček, J. (eds.): Studie k sociálním dějinám 19. století. Opava 1993.

[6] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015.

[7] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014.

[8] Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011.

[9] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 2.

podniku čerpají, tudíž jsem schopna využít alespoň interpretace v nich uvedené.[10] Diplomová práce čerpá, co se pramenů týká, zejména z prvního dílu Historie krajkářské výroby v Letovicích. Ovšem, jak je již naznačeno výše, můžou být některé zápisy, které byly přepisovány z firemního archivu v 80. letech 20. století, zkreslené ideologicky, a proto je třeba k některým částem přistupovat s rezervou a kriticky. Z dalších dostupných zdrojů lze získat informace prostřednictvím webových stránek města Letovic, kde jsou k dispozici pamětní knihy města. Tyto knihy obsahují záznamy o historických událostech, včetně zmínek o dění v místní továrně a o jejích majitelích. Je třeba poznamenat, že pamětní knihy začaly vznikat až od roku 1918, takže obsahují záznamy například o výročích existence továrny a dalších událostech z pozdějších let. Pamětní knihy jsou vynikajícím pramenem pro dokumentaci modernizačních snah v Letovicích. Obsahují záznamy o různých stavebních úpravách ve městě a pořízení technologií, které měly pro obyvatele užitečnost, jako například instalace rozhlasového vysílání. Je však třeba zdůraznit, že tyto záznamy se většinou týkají událostí a iniciativ, které se odehrály převážně v průběhu 20. století. Pro přehled a částečně i jako zdroj k historii textilní výroby práce používá i magisterskou diplomovou práci s názvem *Historie textilní výroby v Letovicích*[11] od absolventky Jitky Janků. Tento zdroj slouží hlavně jako přehled a kompilace pramenů, dále chronologický popis dějin textilnictví v Letovicích od druhé poloviny 18. století. Cílem této práce není informace z textu magisterské diplomové práce přebírat, ale spíše je využít, doplnit, interpretovat a aplikovat ve svém výzkumu s cílem lépe porozumět procesu modernizace v maloměstském prostředí Letovic.

Pro vymezení dějepisu jako školního předmětu jsou využívány hlavně práce Denisy Labischové a Blaženy Gracové *Příručka ke studiu dějepisu*[12] a Stanislava Julínka *Základy oborové didaktiky dějepisu*[13]. Podkapitola k regionálním dějinám a jejímu

[10] Např. diplomová práce Jitky Janků: Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015.

[11] Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015.

[12] Labischová, Denisa – Gracová, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2008.

[13] Julínek, Stanislav a kol.: *Základy oborové didaktiky dějepisu.* Brno 2004.

místu ve výuce dějepisu sloužily práce Josefa Bartoše, Jindřicha Schulze a Miloše Trapla *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*[14] a Hany Havlůjové a Jaroslava Najberta *Paměť a projektové vyučování v dějepise*[15]. Poslední zmíněná práce posloužila zejména k sepsání teorie projektové výuky. Na toto téma je také čerpáno také z knihy Josefa Maňáka a Vlastimila Švece *Výukové metody*[16].

[14] Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika.* Olomouc 2004.

[15] Havlůjová, Hana – Najbert Jaroslav a kol.: *Paměť a projektové vyučování v dějepise.* Praha 2014.

[16] Maňák, Josef – Švec, Vlastimil: *Výukové metody*. Brno 2003.

2 Vymezení klíčových pojmů

Cílem této kapitoly je stanovit definice klíčových pojmů, které budou používány v celém rozsahu práce. Kapitola se zaměří na vymezení základních termínů, které se objevují jednak v úvodu práce a jednak budou zahrnuty v následujících kapitolách. Pro lepší srozumitelnost a přehlednost budou didaktické pojmy a jejich vymezení popsány ve druhé části práce.

2.1 Letovice jako příklad maloměsta v 19. století[17]

Maloměsto je dle Jiřího Matějčka malé město nejmenší sídelní jednotkou s obslužnou a regulativní funkcí nad přilehlými vesnicemi, a tedy se jedná o nejnižší centrum správy, služeb a řemeslné výroby.[18] Vesnic kolem Letovic, které byly odkázané na služby, správu atd. byly necelé dvě desítky, což přetrvává i do současné doby. Dále definice maloměsta závisí na počtu obyvatel v konkrétní době. Pro druhou polovinu 19. století se jedná o počet od dvou tisíc do dvaceti tisíc obyvatel.[19] Dle dostupných dat na českém statistickém úřadě se k trvalému pobytu v Letovicích při sčítání lidu roku 1869 přihlásilo 5152 občanů[20] (včetně okolních vesnic, které pod Letovice spadají jako

[17] Podrobněji pojednáno v bakalářské diplomové práci: Doskočilová, Barbora: *Prostředí malého města v bouřlivém období 1938–1954 na příkladu Letovic.* Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2021.

[18] Matějček, Jiří: *Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti*. In: Machačová, J. – Matějček, J. (eds.): Studie k sociálním dějinám 19. století. Opava 1993, s. 184.

[19] Urbanitsch, Peter: *Občanské elity, modernizace a změna hodnot v malých a středních městech Předlitavska 1848–1918.* In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (eds.): Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948. Brno 2006, s. 49.

[20] ČSÚ. *Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869.* [online]. [cit. 27. 1. 2024]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&zo=N&nahled=N&verze=-1&sp=N&pvo=SLDHLCU&katalog=31674&filtr=G~F_M~F_Z~F_R~F_P~_S~_null_null_&u=v7__VUZEMI__43__581917&str=v7&rouska=true&clsp=null#w=>.

místní části, bez vesnic 2083 občanů[21]). Během dalších sčítání lidu se počet obyvatel pohyboval kolem pěti tisíc až šesti a půl tisíce obyvatel (vč. vesnic), a to až do roku 2021. Toto zjištění odpovídá Urbanitschově tezi o počtu obyvatel maloměsta, přičemž se drží při spodní hranici. Nicméně Letovice se odklání od definic zabývajících se jinými oblastmi, např. v profesní skladbou obyvatel. Dle Matějčka se většina obyvatel na maloměstě živila drobným hospodářstvím a řemesly, menší skupina lidí zastávala úřednické funkce, dále zde žili podnikatelé a velkoobchodníci a největší skupinou byli malovýrobci jako nositelé omezených hospodářských inovací. Setkáme se hlavně s řemesly s nízkou profesní náročností. [22] Tato teze je pro Letovice relativní. Protože v Letovicích existovalo několik továren, našli obyvatelé uplatnění jako dělníci. Obyvatelé se zde živili především prací v průmyslu, dále obchodem, malými živnostmi, pak zemědělstvím, méně veřejnými službami a část obyvatelstva tvořilo také úřednictvo a duchovní.[23]

Můžeme ale předpokládat, že přechod obyvatelstva k práci v průmyslu byl pozvolný a rozšířil se až v poslední čtvrtině 19. století. Navíc, skoro celé 19. století zůstávala většina textilních regionů na protoindustriální úrovni a část z nich získávala ve druhé polovině 19. století opět zemědělský ráz.

Obyvatelstvo takových oblastí sice při sčítání lidu zůstávalo „průmyslové“, šlo ale zejména o domácké výrobce se zdrojem obživy v zemědělství nebo střídavým zaměstnáním.[24] V českých zemích byla většina měst celou první polovinu 19. století malých s počtem obyvatel okolo dvou tisíc. Byla to především sídla řemeslníků, kteří vytvářeli zboží pro lokální odbyt a tím pádem nepotřebovali komunikovat

[21] ČSÚ (2015). III. *Počet obyvatel a domů podle krajů, okresů, obcí, částí obcí a historických osad / lokalit v letech 1869–2011.* [online]. [cit. 27.1.2024]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20537734/130084150641.pdf/68ca3fea-0b8c-4ade-894e-5ed3ff667c46?version=1.2>.

[22] Matějček, Jiří: *Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti.* In: Machačová, J. – Matějček, J. (eds.): Studie k sociálním dějinám 19. století. Opava 1993, s. 185.

[23] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 5.

[24] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 52.

se vzdálenějším okolím, ani infrastrukturu (obchod, úřednictvo atd.), cesty, informační zdroje jako noviny, ani rozvoj školství a odborného vzdělání.[25]

2.2 Modernizace hospodářského sídla – protoindustrializace, industrializace a urbanizace

Během druhé poloviny 19. století probíhala v Evropě významná modernizace hospodářských sídel, která znamenala zásadní změny v průmyslu i samotné společenské struktuře. Tato éra, známá především jako průmyslová revoluce, s sebou přinesla dynamické transformace, kdy docházelo k postupnému nahrazování tradičních manufaktur moderními průmyslovými továrnami, kde byly implementovány místo ruční práce nové technologie a strojní výroba. Součástí modernizace hospodářských sídel byla urbanizace a vznik průmyslových aglomerací. Města se postupně stávala centry průmyslové činnosti a koncentrací pracovní díly, což mělo významný dopad na infrastrukturu, bydlení a sociální prostředí.

Důležitým předstupněm vlastního procesu moderní industrializace 19. a 20. století byla protoindustrializace. Ve své podstatě je charakterizována růstem neagrární výroby často ve venkovských regionech. Prvopočátky fenoménu se datují od 18. století, ale přehlédnout jej nelze zejména ve druhé polovině tohoto století. Habsburský stát vytvořil předpoklady pro růst protoindustrializace hospodářskou politikou merkantilismu.[26]

České země se s Dolním Rakouskem a Štýrskem staly už na začátku průmyslového převratu nejprogresivněji se vyvíjejícími korunními zeměmi habsburské říše. Sounáležitost s říší měla pro poměrně rychlé a výrazné zprůmyslnění českých zemí své výhody i nevýhody. Tento velký evropský stát formálně nabízel továrnímu průmyslu rozsáhlé odbytové možnosti na vnitřním trhu, ale vnitřní obchod byl na druhou stranu provázán poměrně nízkým stupněm urbanizace, málo rozvinutým kapitálem a podnikáním

[25] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 32.

[26] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 199.

a malé kupní síle většiny obyvatel, navíc zahraniční obchod spíše uzavíral zemi do sebe, brzdil také technický pokrok i industrializaci. České země vykazovaly velmi příznivé podmínky pro rozvoj vůdčích oborů rakouské industrializace, nejprve textilnictví a železářství, poté potravinářství, jednak díky domácím surovinám, a nakonec také díky bližšímu napojení na trhy a na komunikace Saska, Pruska a obecně západních států.[27]

Opožďování hospodářského a sociálního vývoje českých zemí bylo důsledkem jejich zeměpisné polohy, takže přinejmenším do poloviny 19. století měly české země po hospodářské a sociální stránce ještě agrární charakter, byť s protoindustriální výrobou zejména v textilním odvětví. Průmyslová výroba se proti západní Evropě vyvíjela pomalu, proto české země nazýváme jako neiniciativní.[28] Je ale třeba dodat, že české země nebyly hospodářsky zaostalé ve srovnání s Francií, Belgií a Německem, ale spolu s nimi byly jen pozadu za tehdejší Anglií, která průmyslovou revoluci prožívala naplno.[29] Z toho vyplývá, že nové technologie se do českých zemí dostávaly hlavně ze západní Evropy a až zde se přizpůsobovaly nebo vylepšovaly. Dle výzkumů vývoje výrobních odvětví (včetně textilnictví) se ukázalo, že se v celé monarchii se jen málo vynalézaly nové technologie, z důvodu nízkého počtu výrobců a tím pádem i z nedostatečného odbytu. Navíc, malovýrobci ani větší podniky neměly na nové technologie dost peněz vlivem slabosti rakouské měny vůči měnám iniciativních zemí.[30] Většina území českých zemí měla až do poslední čtvrtiny 19. století neprůmyslové obyvatelstvo, které žilo v retardovaných oblastech bez výraznější strojní průmyslové výroby. Přechodným jevem byla v 18. ale i v 19. století protoindustrializace. Větší část textilních regionů zůstala v průběhu 19. století závislá na domácké výrobě, viz výše.[31]

---

[27] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 202-203.

[28] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 31.

[29] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 200.

[30] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008, s. 101.

[31] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 52.

Rozvoj průmyslu zrychlil ve třetí, a ještě více ve čtvrté čtvrtině 19. století. Postupně se měnila struktura obyvatelstva – rostla skupina průmyslových podnikatelů, dělnictva a inteligence. Měnila se také sféra zemědělství, kdy vznikaly nové nesoběstačné usedlosti a doplňková hospodářství. Nejpočetnějším odvětvím ve výrobě stále zůstával textil. Intenzivní migrace do měst začala už ve druhé čtvrtině 19. století a později pokračovaly jako migrace do průmyslu. Nicméně, díky domáckým výrobcům z textilní výroby se venkovské obyvatelstvo z horských retardovaných oblastí až do konce 19. století zcela nevyčerpalo.[32]

Urbanizace je proces transformace převážně venkovského prostředí v městské. Můžeme ji chápat jako proměnu společnosti a prostředí, jako proměnu prostorové organizace společnosti nebo jako koncentraci obyvatelstva a lidských aktivit do měst nebo jako proces přebírání prvků městského způsobu života. Součástí urbanizace je proměna společnosti v ekonomické, sociální, kulturní i mentalitní rovině. Z pohledu geograficko-demografického je to proces, kdy dochází k růstu podílu městského obyvatelstva v rámci populace a růstu koncentrace obyvatelstva do větších sídel. Typickým znakem dynamické urbanizace pro Evropu byla těsná vazba na industrializaci.[33]

Fenomén malého města měl v sociálním vývoji českých zemí vliv proto, že větších měst bylo po celé 19. století poměrně málo. Většina populace žila v malých městech o počtu obyvatel mezi dvěma až pěti tisíci. Město mělo typické sociální a ekonomické funkce, které vytvářely profesní strukturu populace, sociální postavení a specifické kulturní vzory. Co do struktury, Letovice i s ohledem na předchozí podkapitolu nejlépe odpovídají „středisku nejnižšího řádu“ – malé město s velkým podílem řemeslníků, zemědělskou výrobou, s poměrně nízkým podílem služeb (velkoobchod, inteligence) a regulativní sféry (úřednictvo). Síť těchto měst byla hustá a od sebe vzdálena nejvýš 20 km, ale spíše méně.[34] Vzhledem k poměrně nízkému podílu služeb a regulativní

[32] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 36.

[33] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 158-159.

[34] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 35-36.

sféry, jako je úřednictvo, město Letovice vykazovalo určitou odlišnost od větších měst, čímž reflektovalo charakteristické kulturní vzory a sociální postavení obyvatelstva v malém městě tohoto typu. Hustá síť podobných měst v okolí, s relativně krátkou vzdáleností mezi nimi, zajišťovala regionální soudržnost a ekonomickou interakci v rámci dané oblasti.

Během druhé poloviny 19. století díky industrializaci a růstu zdrojů a možností ukázalo několik průvodních jevů. Byl vytvářen celostátní a evropský trh, proběhly velké změny v rozmístění výroby a změnil se charakter a význam regionů. Byla dotvářena nová velká sociální skupina, a to průmyslové dělnictvo, které se emancipovalo i postupným vstupem do politiky podobně jako rolnictvo a živnostníci. K vytvoření této velké nové skupiny pomohla urbanizace a zvýšená sociální mobilita i masové migrace. S tímto souvisely také jevy jako nacionalismus, liberalismus, vznik nových postojů v ekonomické, sociální i rodinné sféře a v oblasti interpersonálních styků a etikety. Postupně se projevuje také emancipace žen. U průmyslového dělnictva je podporována profesionalizace a postupný příklon k jednomu odborně vykonávanému zaměstnání. Rozvíjela se komunikace a komunikační technika.[35]

2.3 Sociální transformace průmyslového dělnictva

Na počátku 19. století se většina dolních vrstev živila nekvalifikovanou nebo málo kvalifikovanou ruční prací, která byla sezonního rázu či příležitostná. Prvky kvalifikace nesla práce zemědělské čeledi a domáckých výrobců, ti se však museli živit i jinou příležitostnou prací. Tato skupina obyvatel žila v odlehlých oblastech bez kontaktu s vyspělejším prostředím, a to obvykle na materiální a duchovní úrovni venkovských dolních vrstev. Podobná situace přetrvávala až do poloviny 19. století, do jeho konce došlo vlivem industrializace v dolních vrstvách (které tvořily asi 80 % populace) k významným změnám v sociálních pozicích.[36] Mezi dolní vrstvy Matějček s Machačovou

[35] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 411.

[36] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008, s. 10.

řadí: nádeníci, chudé venkovské a městské obyvatelstvo, horníci, podruzi, lidé z hnutí náboženských blouznivců, populace horské oblasti a textilní výrobci.[37]

Během poslední čtvrtiny 19. století mnoho zemědělské čeledi a domácích výrobců přešlo k průmyslové výrobě, začínaje jako nekvalifikovaní nádeníci a postupně získávají specializované dovednosti jako dílčí dělníci (tj. ovládá jednu výrobní fázi) v průmyslových provozech s narůstající mechanizací. Proces mechanizace byl však pomalý, proto zůstával značný podíl pracovníků nekvalifikovaných. Současně se s pokračující industrializací zlepšovaly životní podmínky. Bylo zrušeno poddanství a postupně si dělnictvo s usilovnou činností sociálně demokratických vládců vytvořilo účinné odborové organizace, které na počátku 20. století spolu s politickou stranou dosáhly sociální emancipace dělnictva pomocí volebního práva. Přechod k industriální společnosti dosáhl svého vrcholu před první světovou válkou.[38]

V tomto období se také vytvářelo nové dělnictvo rozhodující fáze industrializace. Tvořily je dvě až dvě a půl generace. Musíme brát v potaz, že v počátečních fázích industrializačních vln docházelo k zánikům podniků nebo alespoň ke zhoršení jejich finanční situace, což mělo za následek střídání se dělníků, fluktuaci nových dělníků a bránilo jim v získávání kvalifikace a stabilizace. Navíc, většina dělníků ani plné kvalifikace nedosahovala, jelikož kvalifikované práce na úrovni znalosti řemesla bylo ve strojním průmyslu poměrně málo. Dělníci se tedy stávali dílčími dělníky, jak je jíž zmíněno výše, kteří ovládali buď jednu výrobní fázi, nebo dokonce pouze jednu pracovní operaci. To nevyžadovalo skoro žádnou praxi, ani žádné školní vzdělání, pouze minimální zaučení a přípravu k činnosti. Většina dělníků neměla žádné vzdělání, protože až do konce 19. století byla školní docházka na venkově v podstatě formální. Z toho vyplývá, že dělnictvo mělo na konci 19. století minimální vzdělání a poměrně nízkou úroveň kvalifikace. Ani to pro práci v průmyslu v této době nebylo potřeba. Až do první světové války dělnictvo ani nemělo motivaci k získání vzdělání, spíše

[37] Matějček, Jiří: *Vzory chování v 19. století: přehled výsledků výzkumu (české země)*. In: Machačová, J. – Matějček, J. (eds.): Studie k sociálním dějinám 19. století. Opava 1995, s. 205.

[38] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008, s. 10.

naopak. Určitou stabilizací a snížení fluktuace dělnictva byla poměrně silná krize v letech 1901-1902. Ta ukončila extenzivní fázi rozvoje průmyslu. V tomto období se část dělníků vrátila na venkov, jiní naopak získali kvalifikaci ke svojí práci. Průmyslem, který byl v této době již stabilizovaný a dělník zde zůstal mnohem delší dobu než v těžkém průmyslu a v nových odvětvích, bylo právě textilnictví. Nicméně, i textilnictví mělo stejný charakter co se týká kvalifikovanosti a přípravy k práci.[39]

Druhá polovina 19. století a industrializace přinesly kulturní změny, které zlepšily kvalitu života většiny populace českých zemí. Avšak, dozrávání industriální společnosti u nás probíhalo ještě na začátku 20. století. V této době nové profese vyžadovaly víc učení a přemýšlení, proto část dělníků uvažovalo o vzdělání alespoň pro jejich děti, což předznamenalo další fázi kultivace dělnictva. To stále představovalo podstatnou část spodních vrstev, které tvořily v období první republiky asi něco přes 60 % celé populace. Ve 20. letech 20. století životní úroveň průmyslového dělnictva stoupla, jejich život se stával kulturnějším – to bylo negativně ovlivněno velkou hospodářskou krizí ve 30. letech, ale progresivnější vzory chování jako kvalifikovanost, stabilita zaměstnání, usedlý způsob života a určitá snaha nejen o materiální, ale i sociální vzestup zůstaly zachovány i po druhé světové válce.[40]

Mezi buržoazií a průmyslovým dělnictvem existovala v druhé polovině 19. století sociálně výrazná hranice, která se ovšem nezakládala pouze na kritériu vlastnictví majetku. Mnohdy byla životní úroveň kvalifikovaného dělnictva srovnatelná nebo dokonce vyšší než leckterého chudšího příslušníka maloburžoazie. Rozhodující odlišnost byla symbolická – i ten nejchudší živnostník se osobně cítil nad dělníky nadřazený z hlediska svobody, neboť byl svobodným podnikatelem, tedy měl kontrolu nad svým vlastním osudem, zatímco zásadním charakteristikou dělníka byla jeho závislost na zaměstnavateli v rámci výrobního systému vyplývajícího z principu mzdy za práci. Opravdu bohatá skupina živnostníků představovala méně než 10 % obyvatelstva

[39] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 35-36.

[40] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008, s. 10-11.

českých zemí. Maloburžoazie představovala do 40 % populace.[41] Což odpovídá výše zmíněnému odhadu, že asi 60 % obyvatelstva tvořilo dělnictvo a chudina.

2.4 Moderní podnikatelé

Modernizace během 19. století přinesla nejen technologický pokrok, ale také vedla k formování nové sociální struktury a vzniku nových sociálních skupin. Zatímco předchozí podkapitola se zabývala analýzou dělnictva, tato část se zaměří na skupiny, o kterých máme méně informací než o těch nejníže postavených vrstvách společnosti. Například střední třída, často označovaná jako buržoazie, začala vznikat jako výsledek ekonomického rozvoje a mobility. Buržoazie se skládala z podnikatelů, obchodníků, živnostníků, kteří měli dostatek finančních prostředků a sociálního vlivu na to, aby se odlišili od dělnické třídy, ale neměli dostatek privilegií a bohatství jako šlechta. V odborné literatuře se často setkáme s případovými studiemi o konkrétních podnikatelích či podnikatelských rodinách, méně už s obecnými studiemi o např. regionálně vymezených podnikatelských skupinách. Tato podkapitola má za cíl představit formování sociální skupiny buržoazie, její sociální stratifikaci a charakterizovat regionální původ podnikatelů.

Proces industrializace známe z pohledu kvantifikovatelných dat o průmyslové výrobě relativně dobře, ale unikají nám ti, kteří stojí za zrodem moderního průmyslu.[42]

Přechod od tradiční společnosti k moderní byl spojen s formací sociální struktury. Tento proces se označuje jako *dekorporatizace* společnosti, tj. přechod od společnosti stavovské ke společnosti třídní. Určující stratifikační kritérium přešlo od rodinného původu k třídní pozici v rámci ekonomického systému. Konkrétně ve společnosti raně moderní habsburské monarchie lze pozorovat několik určujících stratifikačních kritérií – rodinný původ, náboženskou příslušnost, pohlaví, národní příslušnost a třídní

[41] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 142.

[42] Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011, s. 9.

pozici, přičemž hospodářské dějiny se zabývají zejména posledním jmenovaným kritériem.[43]

V rámci měšťanstva (buržoazie) je možné členění podle vícero kritérií. Rozlišujeme je na tzv. starý střední stav, podnikatelstvo a vzdělaneckou buržoazii. Starý střední stav pocházel z tradičních měšťanských rodin, které se zabývaly řemeslem anebo obchodem spíše v lokalitě jejich bydliště. Důležité pro ně bylo, aby jejich majetek pozvolně rostl a aby byli soběstační. Tato skupina chovala hluboký respekt k tradicím a často se drželi konzervativních hodnot. Tradiční měšťanské třídy preferovaly investice do nemovitostí, zejména půdy, která poskytovala stabilitu a jistotu. Naopak, investice do manufakturní nebo strojové výroby byly vnímány jako příliš riskantní a nejisté, což odráželo konzervativní přístup těchto vrstev k hospodaření s finančními prostředky. Podnikatelská buržoazie, tvořená podnikavci různého původu, často čelila nedůvěře a skeptickému postoji ze strany tradiční společnosti. Jejich rychlý nárůst bohatství a absence tradičních znaků společenského postavení, jako byla práce na poli nebo v obchodě, je stavěly do role outsiderů. V rámci raně moderní společnosti se stereotyp "pána", který nevykonává fyzickou práci a je spíše spojen s majetkem a vzděláním, stal bariérou pro získání společenské prestiže pro ty, kteří se věnovali podnikání nebo průmyslu. Vzdělanecká buržoazie, skládající se z profesionálů jako úředníci, univerzitní profesoři a soudci, stavěla svůj společenský status na dosaženém formálním vzdělání a prestiži příslušného povolání, což představovalo alternativní cestu k získání uznání ve společnosti.[44]

Měšťanstvo můžeme také dělit podle míry majetku a společenské prestiže na velkoburžoazii, střední buržoazii a maloburžoazii. Městská velkoburžoazie pocházela z řad úspěšných podnikatelů nebo z příček nejlépe vzdělaného měšťanstva. Mezi tyto podnikatele patřili například i prosperující velkostatkáři v období, kdy na venkov pronikala komercializace zemědělství. Nejpozději do roku 1873 se tato skupina stávala

[43] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 134.

[44] Tamtéž, s. 140.

exkluzivní. V tomto období skončilo horečné zakládání průmyslových podniků předchozího desetiletí, takže bylo náročnější pro začínající podnikatele konkurovat v průmyslovém odvětví. Tato skupina nebyla příliš početná a na konci 19. století se předpokládá pět tisíc podnikatelů ve velkých závodech (nad 20 zaměstnanců). Střední buržoazie představovala hlavně technickou a ekonomickou inteligenci, která vyrůstala jednak z rostoucí potřeby exportního technického vědění ve výrobě a jednak z postupného rozmachu manažerské vrstvy nutné k provozu větších podniků. Životním stylem se tato skupina blížila k velkoburžoazii, která pro ně znamenala referenční skupinu. Nicméně, níže postavení se nijak zvlášť neodlišovali od maloburžoazie. Představiteli maloburžoazie byli jednak vlastníci drobných podniků s námezdními pracovními silami zhruba do dvou desítek nebo malovýrobci, kteří žádné zaměstnance neměli.[45] Předpokládá se, že ve druhé polovině 19. století rostla moc a prestiž podnikatelů, hlavně díky rostoucímu majetku, sociální moci a možností prosazovat své zájmy. Tato moc plynula jednak z vhodných neformálních styků, korupce, okázalé dobročinnosti a také z možnosti politického vlivu či možností, které přinášelo sdružování podnikatelů ve spolcích. Na konci 19. století se podnikatelská sociální skupina dostala do obecného vědomí jako vlivná a mocná skupina, na jednu stranu obávaná a nenáviděná, na druhou stranu obdivovaná či stíhaná závistí pro majetek a přepychový život a vážená jako jedna z opor zmodifikovaného sociálního systému.[46]

Základní charakteristika, která je v souvislosti s historicko-sociálním výzkumem podnikatelstva zjišťována, je regionální původ podnikatelstva. Jeho poznání představuje základní předpoklad pro určení prostorové mobility, která je součástí horizontální sociální mobility, kdy dochází k prostorovým či konfesním přesunům bez změny sociálního statutu.[47] V českých zemích se prosadili zejména podnikatelé domácího původu (s původem rakouského císařství). Navíc, na Moravě a ve Slezsku analýzy odhalily, že téměř 80 % podnikatelů bylo narozených v českých zemích. Z ostatních zemí

[45] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 141-142.

[46] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 377.

[47] Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011, s. 28.

monarchie pocházelo asi 10 % a zbývající desetina připadá na podnikatele z území mimo monarchii.[48] Mezi jednotlivými korunními zeměmi panovaly rozdíly co do regionálního původu. V českých zemích se vyskytoval větší podíl domácího podnikatelstva než v dalších zemích monarchie, které pronikalo i do přilehlých rakouských zemí (Horní Rakousko či Vídeň). Nejvíce zahraničních podnikatelů sledujeme v monarchii v počáteční fázi industrializačního procesu, dále pozorujeme klesající tendenci. Význam měli zahraniční podnikatelé také v textilním průmyslu, ale jejich podíl kolísal v závislosti na regionu a na typu textilní výroby. Většina podnikatelů v monarchii ze zahraniční pocházela z německého jazykového prostoru a z přilehlých zahraničních zemí.[49]

Podnikatelé éry industrializace dokázali zajistit budoucím podnikatelům dobré startovní podmínky, jako je dostatečné materiální zázemí, sociální kapitál a know-how. Klíč k poznání vytváření moderních podnikatelských vrstev nesla rodina. Důležitým jevem byla také seberekrutace, která se držela od počátku industrializace až do druhé poloviny 19. století. Ve většině případů nešlo o rychlý a prudký sociální růst (pouze u malého procenta ano). Ve světle kolektivních biografií se české země jeví jako region, kde se většina podnikatelů rekrutovala z poměrně široké skupiny podnikatelských profesí a oproti alpským zemím se setkáme s menším počtem podnikatelů, kteří vzešli ze selských rodin nebo rodin, kde otec zastával svobodné povolání.[50]

Obchodník, který koupil původní (s již pozastavenou výrobou) manufakturu v Letovicích, se jmenoval Daniel Baum. Dle pramenů to byl vídeňský obchodník s textilem, přízemi a krajkami dováženými z Anglie. Baum pocházel z Vídně, ale údajně měl holandský původ. Když finančně nestačil začínající továrnu (1834) zaopatřit, prodal stroje dalším dvěma obchodníkům z Vídně, a to Moritzu Faberovi a Ludwigu Damböckovi, kteří byli rodilí Rakušané.[51] Daniel Baum tedy nejspíše patřil do kategorie podnikatelů, kteří se zapojili do průmyslového podnikání a jeho obchodní aktivity, jako

[48] Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011, s. 31.
[49] Tamtéž, s. 38-39.
[50] Tamtéž, s. 57.
[51] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 11.

import textilních výrobků z Anglie, jsou v souladu s trendem internacionalizace obchodu během 19. století. Tento příklad také ilustruje možnosti ekonomické mobility a podnikatelské iniciativy, které byly dostupné i jednotlivcům z různých sociálních pozadí. Informace o Baumově původu ukazuje na rozmanitost a multikulturalitu podnikatelské sféry v době, kdy se jednotlivci různých národností zapojovali do průmyslového podnikání. O podrobnostech industrializace letovické textilní továrny a jejich majitelích či spolumajitelích bude pojednávat následující kapitola.

2.5 Industrializace v kontextu česko-německých vztahů

Hospodářský vzestup českého národa vyrostl ze skromných základů položených přibližně v polovině 19. století v souvislosti s jazykově kulturní a politickou národní emancipací a na prahu 20. století můžeme mluvit o vytvoření českého hospodářství.[52] Toto tvrzení naznačuje, že hospodářský vzestup českého národa byl úzce spojen s procesem národní emancipace, který začal v polovině 19. století. Jazykově kulturní a politická emancipace Čechů představovala klíčový krok k posílení české identity a sebevědomí. V této době začala česká společnost více oceňovat svůj jazyk, kulturu a dějiny, což vedlo k větší solidaritě mezi lidmi a k větší snaze o dosažení politické nezávislosti a autonomie.

Právě o hospodářský růst monarchie se významně zasloužili Češi a stali se tak vedle německých Rakušanů druhým největším průmyslovým národem v celé říši. Přispěly tomu například demografické poměry, které se pro české země vyvíjely docela příznivě. Mezi lety 1819-1913 se počet obyvatel českých zemí zdvojnásobil z pěti na deset milionů. Růst obyvatelstva ale nebyl rovnoměrný. Nejrychleji rostlo právě v průmyslových oblastech, a to i na střední Moravě a v první fázi industrializace byly nejhustěji osídleny právě textilní oblasti. Podle obcovací řeči žilo roku 1910 na území českých zemí více než šest milionů Čechů a asi tři a půl milionu Němců. Od doby

[52] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 33-34.

předbřeznové podíl Němců klesal. Po sčítání obyvatelstva po roce 1902 nebylo možné nadále Čechy označit za zemědělský národ. Nicméně Němci byli díky podpoře vídeňské vlády ve výhodnější pozici, neboť se počítali k početně silnějšímu rakouskému Němectvu a dosáhli v průběhu industrializace silnějšího ekonomického postavení. Němci měli také oporu v mocenském aparátu státu, který byl řízen německými úředníky v německém duchu. Češi se navzdory populačnímu a hospodářskému růstu nalézal před rokem 1914 v méněcenném postavení „národa bez státu".[53]

Na sociodemografické jevy měla vliv také urbanizace, která způsobila mimo jiné proměnu národnostního složení českých zemí. Příchod česky hovořících obyvatel do měst znamenal, že se většina měst v českém vnitrozemí začala počešťovat již na přelomu 18. a 19. století. Česká města se v průběhu 19. století stala centry ekonomického a kulturního rozvoje. I když jádra větších moravských měst si udržela německou charakteristiku, v okolních obcích, které se postupně spojovaly do městských aglomerací, převládalo české obyvatelstvo.[54]

Na dosavadní způsoby myšlení a jednání českého i německého obyvatelstva v českých zemích vyvolala velký tlak revoluční léta 1848-1849, která otevřela nové perspektivy na poli národního uvědomění, politické i sociální imaginace a emancipace, kulturního směřování, hospodářské orientace a zejména státní příslušnosti.[55] Národní otázka sehrávala v českých zemích rozhodující roli. Nová střední vrstva, řemeslníci a živnostníci žijící ve městech byla sociálním i kulturním fenoménem národní identity indoktrinována, a to více než venkovské obyvatelstvo, kterému šlo v opozici vůči vrchnostenskému systému hlavně o jeho vlastní materiální zájmy. Nicméně, ani venkované nebyli vůči české agitaci imunní. Ta dělala z národní identity emancipační téma, čímž ji posouvala na úroveň národního hnutí. Revoluce v polovině 19. století také

[53] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 34-35.

[54] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 164.

[55] Rákosník, Jakub – Spurný, Matěj – Štaif, Jiří: *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848-1989.* Praha 2018, s. 21.

obnažovala i další konflikty, jež souvisely se špatným sociálním postavením cechovních či domáckých textilních výrobců, textilního dělnictva či dělnictva na stavbě železnice. Z pohledu moderního nacionalismu šlo v revoluci o to, zda se Češi a Němci dohodnou na tom, že chtějí žit ve střední Evropě společně v jednom ústavním státu.[56]

V poslední čtvrtině 19. století se dále prohlubuje význam nacionalismu, který se vedle socialismu stává dominantní ideologií charakterizovanou schopností masové mobilizace a tendencí radikalizace programu. Češi s Němci se často asimilovali a česká středostavovská inteligence téměř dohnala do té doby dominující německou společnost přijímáním celoevropských inovací. Nicméně ještě před první světovou válkou měli Němci v českých zemích „modernější" sociální strukturu a obecně vyšší kulturní vyspělost. Ve středních českých vrstvách v českých krajích, a hlavně v Praze, byl rozšířený protiněmecký nacionalismus, zatímco ve smíšených oblastech se obě etnika dlouhodobě dobře snášela. Docházelo i k oboustranné asimilaci prostřednictvím sňatků. Během éry první republiky bylo v českých městech cítit napětí mezi středními vrstvami a německou menšinou. Zatímco česká společnost byla podezřívavá k německým občanům, zdálo se, že německá středostavovská třída má jen malý zájem o český národ. Český každodenní život byl pozorován z určité vzdálenosti, jako by se dívali skrze matné sklo, které umožňovalo pouze povrchní pohled na českou kulturu, aniž by ji skutečně pochopili. Na druhé straně většina německé inteligence, opírající se o svou kulturní dominanci, neprojevovala přílišný zájem o českou kulturu.[57]

Z hlediska podnikatelského se v textilním průmyslu až do poloviny 80. let 19 století český živel téměř neuplatňoval, a jejich podíl se zvyšoval jen zvolna.[58]

---

[56] Rákosník, Jakub – Spurný, Matěj – Štaif, Jiří: *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848-1989.* Praha 2018, s. 26-27.

[57] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008, s. 358.

[58] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 278.

3 Textilní továrna v Letovicích

Kapitola se neomezí jen na výčet událostí, ale bude se hlouběji zabývat vývojem plátenické manufaktury a jejím přechodem na textilní továrnu v Letovicích. Jejím cílem je analyzovat proces modernizace prostřednictvím konkrétního příkladu a na základě poznatků získaných ze studií zmíněných v předchozí kapitole. Také se bude věnovat příběhu vlastnických změn, soukromému životu podnikatelů, technologickému rozvoji, socio-kulturnímu postavení dělníků a dalším. Jednotlivým tématům se budou věnovat samostatné podkapitoly.

3.1 Počátky textilní výroby v Letovicích

Mezi hlavní skutečnosti, které působily na systém textilní výroby v období od třetí čtvrtiny 18. století patří dle Machačové a Matějčka mezinárodní a vnitřní politická situace, evropská, celorakouská a zemská situace, také faktor kulturní, zejména hodnotové systémy a z nich vyplývající vzory chování. Dále to byla hospodářská politika státu, která se projevovala v právní i administrativní činnosti vůči textilním výrobcům, obchodníkům i spotřebitelům.[59] Ke zvláštnostem industrializace v českých zemích patřilo to, že se do ní přímo zapojila rodová šlechta, a to více než v kterékoli jiné evropské zemi. Silně byla zastoupena právě v textilní výrobě.[60] Rakousko-Uhersko v období let od 1781 do 1848 hospodářsky v rámci Evropy představovalo druhořadou jednotku, která v ekonomickém vzestupu nedosáhla úrovně vyspělých zemí. Na konci 18. století a v polovině 19. století stály za iniciativními zeměmi, v nichž byly příznivější podmínky rozvoje, viz výše. Zvláštností monarchie bylo, že oproti hospodářsky vyspělým zemím měla na průmyslovém podnikání či jeho využívání, díky své sociální moci, stará feudální šlechta, která měla omezené sociálně-psychické schopnosti, co se týče efektivity

[59] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin vývoje textilní výroby v českých zemích v období 1781-1848*. Opava 1991, s. 30.

[60] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 203.

podnikání v oblasti průmyslu. Její kapitál byl vázaný v pozemcích.[61] Rozmístění textilní velkovýroby už na konci 18. století mělo do značné míry podobu, jako měly pozdější strojní textilní výroby.[62] Letovice patřily do disperzní oblasti jihomoravské, která zahrnovala jednak Brno a lokality v jeho okolí, dále podniky na západ, severozápad a jihozápad od Brna až na Českomoravskou vrchovinu (např. Náměšť nad Oslavou, Křižanov, Třebíč).[63]

V polovině 18. století bylo letovické panství majetkem šlechtické rodiny Blümegenů. Roku 1750 založil hrabě Jindřich Kajetán Blümegen v Letovicích manufakturu na látky a o pět let později bělidlo na plátno. Jeho manufaktura byla tou největší na Moravě v této době. Zboží bylo vyráběno jednak v budovách manufaktury, jednak bylo odebíráno od tkalců z Letovic a okolí. Manufaktura využívala i výhodné polohy na tehdejší císařské silnici vedoucí z Prady do Brna a dále do Vídně. Pro své zaměstnance nechal Jindřich Blümegen vybudovat v blízkosti manufaktury domky. Tato nově vzniklá část získala pojmenování Jindřichov (původně osada), nebo německy Heinrichstahl. Manufaktura se skládala z tkalcovny se 150 vřeteny, barevny, tiskárny a prádelny a zpracovával se zde len, konopí, bavlna a vlna.[64] Jednalo se o rozptýlenou manufakturu, kdy ne všechna výroba probíhala v jedné dílně, ale např. i u dělníků v místě jejich bydliště. Na základě poznatků zmíněných v předchozí kapitole můžeme předpokládat, že právě tito dělníci pracovali střídavě pro manufakturu a obhospodařovali svoje zemědělství či vykonávali další řemeslo.

Jedním z problémů manufaktury byl nedostatek letovických tkalců, proto zde pracovali také tkalci z Jevíčka, Moravské Třebové a Janovic.[65] Postupně manufaktura ze zpracovávání lnu přešla na zpracovávání bavlny a vyráběla z ní různé druhy bavlněných tkanin. Ještě na počátku 19. století zůstala největším podnikem textilního

---

[61] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin vývoje textilní výroby v českých zemích v období 1781-1848*. Opava 1991, s. 34-35.

[62] Tamtéž, s. 125.

[63] Tamtéž, s. 124.

[64] Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015, s. 24.

[65] Tamtéž, s. 26.

průmyslu v brněnském kraji. Do roku 1810 byl provoz silný, nicméně během několika let se výroba neubránila konkurenci, roční odbyt stále klesal (ze 40 tisíc kusů z roku 1810 na 8 tisíc kusů roku 1818) a majitelé výrobu zastavili.[66]

Tato manufaktura byla zbavena manufakturních privilegií a její provoz byl ukončen roku 1820. Celý podnik byl roku 1831 vyčleněn z panství a prodán.[67] Tím pádem se v Letovicích vytváří prostor, kde se rozvíjí jednak textilní manufaktura jednak nová oblast, která se stává domovem pro zaměstnance a bude i do budoucna sloužit téměř výhradně zaměstnancům a jejich rodinám, případně k potřebám majitelů továrny k soukromým či veřejným záležitostem. Tento jev můžeme interpretovat jako formu protoindustrializace, kdy výroba směřuje k nadregionálnímu trhu, což zvětšuje počet potenciálních spotřebitelů.

České bavlnářství bylo z celé textilní výroby před polovinou 19. století nejvíce zmechanizováno. V dřívějších studiích byl dle Machačové a Matějčka význam velkovýroby a tzv. centralizovaných manufaktur na konci 18. století a v první polovině 19. století přeceňován proto, že se neuvažovalo o číselných relacích, o velikostech manufakturních závodů, délce jejich existence, o produkci a produktivitě. Manufaktury nejspíš mohly prosperovat díky kvalitě výrobků, nikoliv díky produktivitě práce. Nicméně o kvalitní (drahé) zboží byl malý zájem a řada manufaktur se během první poloviny 19. století měnila v tovární provozy. Dalšími problémy manufakturního období byla ruční hromadná výroba provozovaná na venkově (protoindustrializace).[68]

Na základě zjištěných poznatků z pramenů a tezí z odborné literatury lze předpokládat, že za úpadkem manufakturního/protoindustriálního období stála řada faktorů, mezi nimiž hrála klíčovou roli slabá kupní síla a následně i nízký odbyt a rostoucí konkurence. Je možné, že tato situace byla dále zhoršena důsledky napoleonských

[66] Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015, s. 31.

[67] Doskočilová, Barbora: *Prostředí malého města v bouřlivém období 1938–1954 na příkladu Letovic.* Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2021, s. 23.

[68] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 75-79.

válek, které vedly k růstu cen textilních výrobků a současně k poklesu koupěschopnosti obyvatelstva.

Po roce 1790 do ekonomického vývoje zasáhly války s revoluční Francií a zmíněné války napoleonské. V letech 1795-1802 zažívala habsburská monarchie (i s českými zeměmi) několikaletý ekonomický růst. Rostla zejména domácí poptávka, což dokazuje růst dovozu o 72 %, zatímco vývoz se zvýšil jen o 11 %. Ekonomický růst zeslábl po přelomu 18. a 19. století a změnil se v dlouhodobou stagnaci a dočasný úpadek, který byl překonán až kolem roku 1825. Jedním z důvodů stagnace a recese byla devalvace papírových peněz, redukce veřejných výdajů a pokles domácí spotřeby. Přispěla také neúroda roku 1816 a již zmíněné napoleonské války, které zemi vyčerpaly.[69]

Jak již víme, po zastavení manufakturní výroby v Letovicích zůstaly budovy opuštěné po celé desetiletí. Teprve později byly prodány podnikateli, který se rozhodl investovat do rozvoje továrny. Tento nový podnikatel se ocitl v situaci, kdy musel hledat inovativní řešení, která by zvýšila produktivitu práce a umožnila větší objem výroby za nižší náklady na pracovní sílu a materiál. Tímto způsobem se vytvářela konkurenceschopnější podnikatelská struktura, schopná lépe reagovat na tržní podmínky a požadavky spotřebitelů. Takový přístup byl klíčový pro obnovu a udržení ekonomického rozvoje.

3.2 Proces industrializace a technologický rozvoj v letovické textilní továrně

Roku 1832 byly budovy manufaktury prodány hrabětem Kálnokym vídeňskému obchodníkovi s přízí a textilem Danielu Baumovi.[70] Baum nechtěl pokračovat ve výrobě kartounového zboží, které se vyrábělo v původní manufaktuře, ale chtěl přijít s inovací, která na evropském kontinentu neměla konkurenci, a tím byla strojová výroba krajek a tylu. Stroj, na němž se tyto typy tkanin vyrábí, se nazývá bobinet a byl

[69] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 257.

[70] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 7.

vynalezen v Anglii roku 1809. Vývoz tohoto stroje z Anglie byl až do poloviny 40. let 19. století zakázán pod trestem smrti. Baum ale tyto stroje koupil, nechal je rozložit a tajně je poslal lodí z Anglie v bednách jako strojové součástky přes přístavy Terst, Štětín, Antverpy a Hamburk. Sestavení strojů v Letovicích nebylo jednoduché. Museli být povolání montéři z Anglie, kteří nejspíš zároveň i proškolili místní dělníky, aby byli schopni stroje obsluhovat.[71] Jak už bylo zmíněno v předchozí kapitole, Rakousko bylo zemí neiniciativní a nové stroje zde nebyly vyráběny.

Letovická strojová výroba je tedy spjata s technickou úrovní Anglie, později i Německa (po roce 1840 se v Letovicích objevily i stroje vyrobené v Sasku). Anglie ještě před tajným vývozem strojů měla monopolní postavení ve výrobě a obchodu s krajkami, tím pádem také monopolní zisky. Převoz strojů z Anglie a jejich produkce v monarchii dávaly předpoklady k tomu, že monopolní zisky z výroby i obchodu připadnou Danielu Baumovi.[72] Ten do podnikání vložil veškerý svůj majetek. Brzy došlo k jeho finančnímu vyčerpání, jelikož stále nakupoval stroje a další zařízení pro výrobu a nechal opravovat budovy. Anglie záhy po tom, co se letovické výrobky dostaly na trh, zahájila proti Baumovi konkurenční boj. Cenu svého krajkového zboží snížila a tím se majitel dostal do těžké finanční situace.[73] Když císař František I. roku 1833 navštívil místní továrnu po cestě do Prahy, a dozvěděl se o finančních problémech, udělil o rok později továrně výsadu, která spočívala hlavně ve stanovení ochranného cla na dovozy krajek. Roku 1834 musel Baum prodat všechny stroje dalším obchodníkům s krajkami z Vídně – švagrovi Moritzu Faberovi a Ludwigu Damböckovi. Budovy a další stroje jim pronajal a zůstal jejich společníkem. Tímto vznikla nová firma Tüll – anglais Fabrik, L. Damböck a M. Faber zur Lettowitz. Díky kapitálu těchto Baumových společníků se mohla výroba dále rozvíjet.[74]

Strojní výroba krajek, zahájená v Letovicích jako první na kontinentě, prošla dvěma významnými etapami rozvoje. První etapa, trvající od roku 1833 do konce 60.let

[71] MZA Brno, H 410, karton 18, inv. č. 92, Tištěná zpráva o vývoji firmy Faber a spol.

[72] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 7.

[73] Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015, s. 33.

[74] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 9.

19. století, charakterizovala monopolní postavení první továrny na výrobu krajek na území monarchie. Toto období bylo také označeno jako éra volného obchodu předmonopolního kapitalismu. Následující druhá etapa reflektovala snahu dosáhnout co nejvyšší úrovně technického pokroku ve výrobě.[75] Technický rozvoj probíhal v několika oblastech. Patří sem například zdokonalování strojů a vytváření lepšího pracovního prostředí. Co se týká rozvoje výrobních strojů, můžeme sledovat změny ve využívání pohonu či používání novější technologie v procesu výroby krajek. Pohon přešel od ručního přes napojení na vodní kolo až k využití parního stroje (1858) a vodní turbíny (1868). Projevovala se také tendence zvětšování rozměrů strojů pro větší výrobní dávky. Předpoklad pro dobrou obsluhu strojů je osvětlení. Zpočátku se svítilo svíčkami s kahany. Od roku 1842 se svítilo plynem vyráběným suchou destilací dřeva, od 1858 plynem vyráběným z nafty. Již roku 1884 byly prováděny pokusy s elektrickým osvětlením, ale plnohodnotně zprovozněno bylo až roku 1904. Od roku 1906 bylo koupeno nové dynamo a celá továrna byla napojena na územní energetický systém.[76] Tyto technologické inovace nejen umožnily dosažení vyšší úrovně produktivity a efektivity výrobního procesu, ale také posílily postavení Letovic jako maloměsta s fungujícím textilním průmyslem.

Poslední čtvrtina 19. století byla přelomovou dobou industrializace, která se transformovala v druhou fázi a klasický kapitalismus byl vystřídán kapitalismem organizovaným. Hybnou silou této transformace byl proces ekonomické koncentrace, jejíž jednou rovinou bylo soustřeďování výroby ve velkopodnicích a koncernech. Mezi další roviny patřilo spojování podniků v kartely a zájmové svazy, přijetí celních opatření umožňující podnikům ovládnout domácí trh a vytvoření nadnárodních integračních plánů a zformovat vůči konkurenci co největší společný trh.[77] K posílení letovické výroby došlo ještě na konci 19. století, kdy byly konkurenční firmy v rakousko-uherské

[75] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 14.

[76] Tamtéž, s. 18-19.

[77] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 217.

monarchii seskupeny do koncernu Moritze Fabera.[78] Tento krok reflektoval narůstající trend konsolidace průmyslových podniků a formování velkých průmyslových koncernů, které měly silnější ekonomickou pozici a větší konkurenční sílu na trhu.

Hlavním technologickým pokrokem byla mechanizace, která zajistila lepší produktivitu práce. Výroba krajek ručním způsobem byla pracná a časově náročná, což znamenalo, že nedokázala efektivně reagovat na rostoucí poptávku ze strany spotřebitelů. Ihned po koupi továrny Daniel Baum začal pracovat na adaptaci původních manufakturních budov pro postavení bobinetových strojů, které byly klíčovým prvkem v textilním průmyslu 19. století. [79]

Bobinetový stroj umožňoval masovou výrobu jemných textilií, jako jsou krajky, tkané pleteniny a síťoviny. Vytváří imitaci paličkované sítě z jemných nití, setkaných v pravidelná, drobná, šestihranná očka. Připomínají ručně vyráběnou krajku.[80]

V Letovicích se začala vyrábět právě krajka. Od roku 1832 do roku 1840 bylo v Letovicích postaveno padesát bobinetových strojů. Tou dobou fungovalo také dvanáct strojů typu warp.[81] Tento stroj je také znán jako tkalcovský stav, jehož hlavní funkcí je utahování a střídání přízí, které tvoří podklad tkaniny. Byla tak umožněna velkovýroba tkanin, a to s různými vzory a strukturami.

Do roku 1866 fungovalo asi šedesát hlavních strojů a na nich byla udržována výroba až do pořízení nových leaversových strojů a strojů záclonových.[82] Leaversový stroj je speciální typ tkacího stroje používaného k výrobě krajek. Tento stroj byl vyvinut v 19. století a je pojmenován po anglickém inženýru Johnu Leaversovi, který vynalezl zásadní technologické vylepšení, které umožnilo efektivnější výrobu krajek.[83]

Na jednotlivých strojích se postupně měnily součástky, které zajišťovaly jejich lepší chod. Také se měnila konstrukce strojů, kdy došlo k výměně dřeva jako

---

[78] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 14.

[79] Tamtéž, s. 8-9.

[80] Teyssler, Vladimír – Kotyška, Václav: *Technický slovník naučný*. Praha 1927, s. 522.

[81] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 9.

[82] Tamtéž, s. 9.

[83] Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015, s. 32.

konstrukčního materiálu za těžké, stabilní, do podlahy zabudované rámy strojů, které umožňovaly zrychlení strojů a zpracovávání méně kvalitních přízí. Dále se u strojů zvětšoval počet hlav a zdokonaloval se náhon ozubenými koly místo šňůr a provazů. Zušlechťování strojů se projevovalo také ve zvětšování rozměrů pro větší výrobní dávky.[84]

Během druhé poloviny 19. století byly pořízeny i další stroje různých typů, které zajišťovaly všestrannost výroby. Těmi stroji byly např. vyšívací stroje, stroje na výrobu lemů a stroje na výrobu pevných a odolných tkanin.

Začátkem 20. století, když industrializace 19. století dosáhla svého vrcholu a v továrně byly uplatněny všechny změny průmyslové revoluce v pohonu strojů (parní stroj, elektrické osvětlení, nová transmise), bylo v továrně instalováno celkem 110 hlavních výrobních strojů s kapacitou asi 2 200 000 m^2 roční výroby.[85]
Jednotlivé typy strojů a jejich počty jsou vypsány v následující tabulce.
Tabulka 1: Shrnutí typů a počtu strojů.[86]

Typ stroje	**Počet kusů**
Vyšívací stroj	9
Záclonový stroj bobinový	11
Záclonový stroj krošetový	7
Stroj tylový	51
Stroj leaversový	21
Stroj Warp	11

Příklad letovické továrny dokazuje, že v první polovině 19. století začala rakouská monarchie pozorovat zvýšenou mechanizaci v textilním průmyslu, která vedla k nárůstu efektivity a produktivity. V této době byly zaváděny první parní stroje, které nahrazovaly ruční práci a vodní pohony. To umožnilo zvýšení měřítka výroby a růst textilního průmyslu.

[84] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 18.
[85] Tamtéž, s. 10.
[86] Tamtéž, s. 10.

3.3 Příběh vlastnických změn letovické textilní továrny (do roku 1914)

Po roce 1820 hojněji vznikaly podniky, které se mohou označit továrnami v moderním slova smyslu. Sociální skupina podnikatelů se měnila pomalu, přesto došlo ke vzniku skupiny, kterou Machačová s Matějčkem nazvali „velcí (staří) individualisti", kteří vystřídali „plátenické barony".[87] Jednalo se o podnikatele měšťanského původu a někdy i zahraničního, kteří během několika generací investovali kapitál do rozvoje strojní průmyslové výroby, zvlášť do velkých textilek.[88]

Na začátku třetí kapitoly je již zmíněno, že původní plátenická manufaktura byla úzce propojená s letovickým panstvím. Jejím zakladatelem byl hrabě Blümegen, posléze patřila hraběti Kálnoky. Ve 30. letech 19. století došlo k významnému zlomu, kdy budovy manufaktury byly prodány vídeňskému obchodníkovi Danielu Baumovi, jenž se specializoval na dovoz přízí, textilu a krajek z Anglie. Tímto krokem začala nová éra pro toto průmyslové odvětví v regionu. Zanedlouho k sobě Daniel Baum přijal společníky Ludwiga Damböcka a Mořice Fabera (švagr Bauma), kteří měli své samostatné firmy ve Vídni. Firma, kterou společně vedli, se zpočátku jmenovala Tüll – anglais Fabrik, L. Damböck a M. Faber zur Lettowitz. Firma byla veřejnou obchodní společností. Společníci Baum, Damböck i Faber měli ještě další firmy a podnikali samostatně zejména v obchodě. Každý z partnerů – Baum, Damböck i Faber – přinášel do společnosti své jedinečné know-how a podnikatelské dovednosti, což umožnilo efektivní a inovativní řízení. Damböck například inicioval rozšíření výroby krajek do dalších lokalit, a to do Velké Štáhle u Rýmařova a Vídně, zatímco Faberova firma ve Vídni zajišťovala centrální řízení a distribuci. Zakladatel krajkářské výroby v Letovicích Daniel Baum se postupně vzdával svého vlivu. Jeho úlohu převzal jeho syn Rudolf Baum, který se roku 1850 stal ředitelem letovické továrny. Roku 1850 zemřel také Ludwig Damböck a jméno továrny bylo změněno na Tüll-anglais Fabrik v Letovicích, M. Faber a spol. Společníky Fabera zůstali oba Baumové, nicméně později Rudolf Baum prodal

[87] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 351.
[88] Tamtéž, s. 353.

svůj podíl ostatním společníkům a roku 1864 zemřel. Mořic Faber roku 1872 dal plnou moc k vedení továrny svému synovi Arthuru Faberovi. Po jeho smrti se od 1. ledna 1880 změnilo jméno továrny na M. Faber et Co., s hlavním sídlem ve Vídni. Jednalo se opět o veřejnou obchodní společnost, kdy společníky byli Richard Faber a Hans Faber, synové Arthura Fabera. Tento název firmy i s uvedenými společníky přetrval až do konce první světové války.[89] Pracovní činnost Arthura Fabera byla nesmírná a společně s jeho syny se zasloužili o rozšíření podniku a stavební úpravy jak v okolí továrny, tak v jejích prostorách. Arthur Faber prosadil zřízení nové cesty, dvou mostů, nové vrátnice atd. Poprvé byla na vrátnici vyvěšena pěticípá pozlacená hvězda, znak továrny.[90] Projevem stavebního rozmachu v době industrializace byla právě také výstavba a míšení obytných a továrních zón.[91] Ihned po svém nástupu do vedení továrny Arthur Faber inicioval její rozšíření a diversifikaci výroby. Nové druhy zboží vyžadovaly pořízení a instalaci vhodných strojů, jak tkacích, tak i dalších pomocných zařízení. S osobním zájmem sledoval průběh výroby, pečlivě kontroloval hotové výrobky a zkoumal jejich kvalitu i estetický vzhled. Věnoval pozornost dodržování platových a daňových předpisů. Jeho průkopnické myšlení se projevovalo i v sociální oblasti, kde poskytoval peněžní podporu přestárlým dělníkům továrny z vlastních zdrojů. Roku 1879 založil závodní nemocenskou pokladnu a nechal postavit větší obytný dům pro několik rodin, což přispělo k vylepšení životních podmínek zaměstnanců.[92]

Přechod od původního spojení výroby s panstvím k vlastnickému zapojení soukromých obchodníků symbolizuje přechod od feudalismu k modernímu podnikání.

Rodinné firmy, jakou byla v určitém pohledu i letovická textilní továrna, podporovaly seberekrutaci, tj. proces, ve kterém jednotlivec aktivně hledá a získává zaměstnání nebo pracovní příležitosti bez tradičního formálního procesu výběru (pozn. autorky),

[89] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 11-12.

[90] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 21.

[91] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 165.

[92] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 40.

a to zejména u podnikatelů raných fází industrializace. Takový trend přetrvával i ve druhé polovině 19. století.[93]

Jsou známé také některé firmy, které se snažily Faberově továrně konkurovat, nicméně skončily v jeho koncernu. Jednou z nich byla např. Wägner a Rohlínek v Brně, od které byly roku 1866 odkoupeny stroje a přesunuty včetně jejich obsluhy do Letovic. Firma Blain z Vídeňského Nového Města byla převzata Faberovou továrnou roku 1912.[94]

Postupné předání vedení firmy založené Baumem na jeho syna Rudolfa Bauma, a později Arthura Fabera na jeho syny, ilustruje dynastický charakter podnikání té doby. Změna názvu na M. Faber et Co. reflektovala posun směrem k centralizovanému řízení z hlavního sídla ve Vídni. Vstup Richarda a Hanse Fabera do společnosti zajišťoval kontinuitu a přizpůsobení se novým podmínkám.

Tento příběh ukazuje, jakým způsobem průmyslová revoluce a ekonomické změny formovaly podnikání a společnost v 19. století, a jaké role hrála rodina a vztahy společníků v procesu industrializace.

Kromě období zahájení výroby vystupovala továrna po celou dobu existence jako veřejná obchodní společnost a majetek firmy byl majetkem společníků. Jak je naznačeno výše, společníci se měnili postupem doby tak, že nakonec veřejná obchodní společnost byla rodinnou společností členů rodiny Faber.[95]

Rodina představuje v procesu industrializace nesmírně důležitý prvek. Rodinná struktura, procesy i rodinné zdroje podporovaly prosazování průmyslového kapitalismu a pomáhaly řešit některé problémy kapitalistické industrializace, kterou rodina jako instituce měla sílu prosadit, stimulovat a pohánět. Fungovala tak jako ne-kapitalistická a před-kapitalistická instituce a dle historika Jürgena Kocky není možné si představit prosazení kapitalismu bez rodiny.[96]

---

[93] Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011, s. 57.
[94] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 14.
[95] Tamtéž, s. 28.
[96] Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011, s. 72.

3.4 Pracovní a sociální podmínky pracovníků v letovické textilní továrně

Cílem této podkapitoly je přiblížit podmínky dělníků v továrně na základě pramenů. Bude provedena analýza pracovní doby, mzdy a pracovních povinností, které dělníci ve výrobním procesu vykonávali. Důraz bude kladen i na sociální a zdravotní zabezpečení zaměstnanců, jako je například existence nemocenské pokladny, lékařská péče poskytovaná zaměstnancům nebo zajištění finanční podpory v případě úmrtí. Taktéž budou analyzovány podmínky ubytování a stravování, které měly vliv na celkovou kvalitu života dělníků v továrně. Díky této podkapitole získáme hlubší vhled do životních podmínek dělníků v továrně a porozumíme, jaké výzvy a možnosti pro ně tato pracovní místa přinášela v daném historickém období.

Začátky strojní krajkářské výroby v Letovicích byly spojeny s náročným procesem instalace strojů, který prováděli řemeslníci jako zámečníci, stolaři, tesaři a kováři. Mechanizované stroje vyžadovaly zručnou obsluhu, kterou tvořili zkušení a dobře zaškolení pracovníci. Podobně byli klíčoví i při přípravných a ručních operacích, stejně jako při dokončování výrobků. Zvláště efektivní byli pracovníci, kteří již měli zkušenosti s prací v textilním průmyslu, například v manufakturách. Nově přijímaní dělníci museli splňovat určité požadavky, včetně uctivého přístupu k nadřízeným, pokory a ochoty k učení. Bylo důležité, aby neměli žádné zdravotní problémy, jejich ruce musely být stabilní a bez přílišného pocení. Kromě toho museli být schopni rychle se naučit nové pracovní postupy a vykonávat je v souladu s předepsanými standardy kvality a kvantity. Tato kvalifikace a disciplína byla klíčová pro úspěšný chod strojní výroby a dosažení požadovaných výsledků.[97] Dělnictvo bylo heterogenní skupinou. Navzdory snahám demokratů prosadit diskurz třídní dělnické identity se členilo jednak podle oborových hledisek, jednak na kvalifikované a nekvalifikované dělníky. Mezi těmito skupinami byly patrné rozdílné vzory chování. Nekvalifikované dělnictvo přicházelo nejčastěji z venkova, ale kvalifikovaní dělníci se rekrutovali z řad dřívějších řemeslných

[97] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 26a-26b.

tovaryšů či mistrů nebo z rodin, které již v předchozí generaci patřily k továrnímu dělnictvu.[98]

Dovednosti letovických dělníků ve složité strojní výrobě krajek postupně dosáhly takové úrovně, že jejich výrobky byly srovnatelné s produkty z Anglie a ostatních vyspělých států. Jejich odbornost byla natolik vysoká, že když byly zakládány nové závody, jako například v Mezilesí nebo v Miláně, část personálu přecházela do těchto nových podniků jako jádro technického personálu pro novou výrobu. Jejich schopnosti nebyly omezeny pouze na provádění rutinních úkolů, ale projevovaly se i v technických inovacích a zdokonalování strojů. Dělníci byli schopni samostatně provádět přestavby a vylepšení strojů, například vytvářet vlastní žakáry, upravovat tkací zařízení, zdokonalovat soukací stroje či dokonce vyrábět vlastní komponenty, jako jsou bobiny. Tímto způsobem se stali nejen zručnými operátory strojů, ale i technickými experty, kteří byli schopni přizpůsobit a optimalizovat výrobní procesy podle aktuálních potřeb a požadavků.[99] Všechny pracovníky ve výrobě bylo nezbytné zaučit v širokém spektru dovedností, včetně tkaní, vyšívání, vyspravování a barvení textilií. Doba potřebná k osvojení těchto dovedností často trvala několik let, zatímco v oblasti textilní výroby byla tato doba obvykle kratší, několik měsíců. Rychlost, s jakou se dělník dokázal naučit svou práci, byla klíčovým kritériem jeho schopností a efektivity. Vedle technických dovedností byla také důležitá pečlivost a pracovní morálka. Pečlivost ve vykonávání úkolů a dodržování standardů kvality byla nezbytná pro dosažení požadovaných výsledků. Pracovní morálka, která zahrnovala disciplínu, spolehlivost a oddanost práci, hrála klíčovou roli v udržování efektivity a kvality výrobního procesu. Tyto charakteristiky byly proto důležitými kritérii při výběru a hodnocení pracovníků ve výrobě.[100]

V období průmyslové modernizace bylo bydlení zaměstnanců průmyslových podniků důležitým faktorem pro stabilitu a efektivitu pracovní síly. Ve studiu případu

[98] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 142.

[99] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 27-28.

[100] Tamtéž, s. 36.

továrny v Letovicích lze pozorovat charakteristiku bydlení dělníků, kádrových dělníků a úředníků.

Typickým znakem nekvalifikovaných dělníků byla horizontální mobilita a běžně fluktuovali mezi různými průmyslovými odvětvími a také často měnili bydliště. Díky stálejším pracovním pozicím měli kvalifikovaní dělníci větší stabilitu v zaměstnání, což jim umožňovalo udržovat stabilnější životní styl.[101]

Většina dělníků a dělnic továrny bydlela v blízkosti továrny, konkrétně v Letovicích. Zdejší kádroví pracovníci měli možnost přidělení továrního bytu přímo v Jindřichově (část Letovic), což byla výhoda z hlediska docházky a organizační stability. Z pramenů vyplývá, že přibližně 40 % zaměstnanců dojíždělo do továrny z okolních vesnic v radiálním dosahu 4-6 km. Pro ty, kteří pocházeli ze vzdálenějších lokalit, mohla být denní cesta až tříhodinová, a tak byly poskytnuty možnosti ubytování v továrních ubytovnách, čímž se minimalizovaly problémy s docházkou a únavou. Výjimkou byli úředníci, kteří vždy měli zajištěn tovární byt. Tito zaměstnanci často pocházeli z jiných regionů než Letovice a do Jindřichova se museli přestěhovat, což reflektuje mobilitu pracovní síly v průběhu průmyslového rozvoje. Jejich stabilní bydlení zajišťovalo kontinuitu výkonu administrativních funkcí a celkovou organizační stabilitu podniku. V prvních letech provozu továrny přicházely do Letovic i celé rodiny tkalců ze Slezska, Frýdlantska a Šluknovska. Tito dělníci často ztratili svá původní zaměstnání nebo se dostali do sporů s vrchností, což je vedlo k hledání nových pracovních příležitostí. Po příchodu do Letovic se členové těchto rodin často usazovali natrvalo a následující generace pokračovaly v práci v továrně.[102] To významně přispívalo k růstu a stabilitě pracovních sil v továrně. Tímto způsobem se stavy zaměstnanců doplňovaly kontinuálně, přičemž rodinné vazby hrály důležitou roli při udržování pracovní morálky a kvality práce. Takové uspořádání bydlení zaměstnanců bylo významným faktorem

[101] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 142-143.

[102] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 37.

pro udržení pracovní morálky, efektivity a spokojenosti pracovníků, což přispívalo k celkové prosperitě a konkurenceschopnosti průmyslového podniku.

Právě „dědění“ sociální pozice rodičů dětmi bylo významným vzorem chování. Děti byly na práci připravovány a nepočítalo se se sociálním vzestupem dětí, ke kterému nebyly vychovávány.[103]

Úředníci a vedoucí pracovníci byli převážně německého původu a komunikovali v němčině. Do továrny přicházeli až po uzavření pracovní smlouvy, která jasně definovala jejich povinnosti a pracovní úkoly.[104]

V roce 1832 patřili mezi první zaměstnance továrny dělníci, kteří předtím pracovali v původní manufaktuře. Postupně byli doplňováni uvolněnými zemědělskými pracovníky z letovického velkostatku a nadbytečnými pracovníky z menších zemědělských usedlostí. Dalšími zaměstnanci byli tovaryši různých řemeslných oborů, kteří buď nenašli volné místo u některého mistra nebo nemohli založit vlastní živnost.[105] Z důvodů absence specializované kvalifikace a absence všech dalších zdrojů kromě nekvalifikované pracovní síly vznikl trvalý vzor chování u nádeníků po celé 19. století.[106] Kvalifikovanými dělníky často byli původně řemeslní tovaryši. Ti tvořili významnou složku formujícího se továrního dělnictva.[107] Tímto způsobem se pracovní síla továrny skládala z různorodého spektra pracovních dovedností a zkušeností, což odráželo dynamiku a rozmanitost pracovního prostředí.

Přizpůsobování počtu pracovníků aktuálním potřebám výroby v jednotlivých letech hrálo klíčovou roli v prvních fázích provozu továrny. V tomto období se pravidelně setkávalo s výzvami spojenými s nedostatkem pracovníků, přičemž dostupných kvalifikovaných pracovních sil bylo pouze minimum. Nábor a následné zaučení

---

[103] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 198.

[104] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 38.

[105] Tamtéž, s. 37.

[106] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 197.

[107] Tamtéž, s. 208.

zaměstnanců pro zvládnutí složitých výrobních procesů v oblasti krajek představovalo časově náročný proces. Firma se zaměřila na udržení klíčových zaměstnanců, kteří zajišťovali stabilitu výrobního procesu a měli zajištěné alternativní zaměstnání v případě poklesu poptávky. Přestože se továrníci snažili udržet stabilní stav pracovní síly, fluktuace zaměstnanců zůstávala vysoká. Například v roce 1910, kdy bylo v továrně zaměstnáno 1100 lidí, bylo přijato 281 nových pracovníků a 234 lidí bylo propuštěno. Kromě toho firma dbala na to, aby před branami továrny vždy stála dostatečná rezerva zájemců o zaměstnání. Toto opatření továrníkům umožňovalo vyvíjet tlak na stávající zaměstnance v otázkách disciplíny a odměňování.[108] Takový dynamický charakter pracovní síly měl významný dopad na pracovní prostředí a strategii řízení lidských zdrojů v průběhu fungování továrny.

Pracovní doba byla určena zákonem až po skončení první světové války, kdy byl stanoven pracovní týden o délce 48 hodin. Je ale známa novela živnostenského řádu č.22/1886 (tzv. dělnická novela), která představovala vstup státu do vztahu zaměstnanec – zaměstnavatel. Mimo jiné tato novela určovala maximální délku pracovní doby u dospělých dělníků na 11 hodin denně.[109] V počátcích existence továrny však nebyla pracovní doba omezena, což byl pozůstatek tradičního uspořádání cechů. Organizace práce se začala nabývat na významu až po roce 1850, kdy byl pevně stanoven začátek a konec pracovní doby. Většinou se jednalo o 12hodinové směny s přestávkami na snídani a oběd. Pracovalo se od pondělí do soboty, přičemž v neděli a svátky se pracovalo pouze v nejnutnějších případech pro zajištění provozu továrny. Navíc byly trpěny do roku 1877 některým tkalcům tzv. modré pondělky[110].[111] Zachování modrých pondělků bylo tématem jedné ze zaznamenaných stávek celé továrny roku 1878. Toho roku byl

[108] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 38-39.

[109] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 76.

[110] V 19. století se začalo metaforicky označovat jako „modré“ pondělí to pondělí, kdy dělník nepřišel do práce nejčastěji pro pracovní nezpůsobilost z kocoviny po nemírném pití alkoholu. [online]. [cit. 3. 3. 2024]. Dostupné z: <https://www.sternberk.org/barvirska-ulice/>.

[111] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 40-41.

vydán nový tovární řád, který modré pondělky nedovoloval. Snahy o jejich zachování byly neúspěšné. Iniciátoři těchto snah a následných stávek byli propuštěni.[112]

Ve druhé polovině 19. století bylo od dělníků požadováno vykonávat za stejný čas více práce. To bylo umožněno instalací strojů tím způsobem, že byl jeden dělník schopen obsluhovat více strojů současně.[113] Tato změna v organizaci práce, spočívající v efektivnějším využití strojů a optimalizaci jejich obsluhy, měla významný dopad na průmyslovou výrobu. Zvýšení produktivity práce a výrobního výkonu přispělo ke zlepšení ekonomického výkonu a k zajištění konkurenceschopnosti na trhu. Tento trend také ukazuje na rostoucí důraz na efektivitu a maximalizaci výkonu v průmyslových provozech během období průmyslové revoluce.

Častou formou práce byla v podobě úkolové mzdy. Ta byla zavedena na všech operacích, kde to bylo možné, a to už před rokem 1850. Tkalci měli stanovenou úkolovou mzdu za tkaní včetně prvního vyspravování. Tuto práci často vykonávaly manželky tkalců doma. Dle záznamů se údajně jednalo o nejúčinnější technickou mezioperační kontrolu všech dob. Místní továrníci se snažili, aby úkolové sazby byly co nejnižší.[114] Pracující v úkolové mzdě nemuseli dodržovat začátky a konce pracovní doby, neboť přicházeli podle potřeby a opouštěli továrnu v nepravidelných dobách, jakmile měli práci hotovou. Často byla potřeba i práce v noci.[115] Jsou známy mzdy brněnských textilních dělníků z roku 1889 a to díky jejich stávkové činnosti. Dělník z textilního průmyslu si v Brně vydělával denně v průměru 1,20 zl a žena 80 kr. Víme, že v jiných městech byly výdělky nižší, což můžeme předpokládat i v Letovicích.[116] Ze záznamů v pramenech vyplývá, že dělník si roku 1874 vydělal denně průměrně (různé pracovní

[112] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 56.

[113] Tamtéž, s. 41.

[114] Tamtéž, s. 41.

[115] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 75.

[116] Fasora, Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914.* Brno 2010, s. 43.

pozice) 60 kr, ženy 42 kr. Z pozdějších let další záznam existuje až z roku 1910, kdy jsou průměrné denní mzdy vyšší – na dělníka 1,8 zl denně. [117]

Jsou zaznamenány také příklady cen a nákladů na živobytí. V pramenech lze nalézt záznamy o platech různých pracovních pozic, včetně dělnických i úřednických, které poskytují důležitý pohled na ekonomické podmínky a životní úroveň v daném období. Skutečnost, že jsou k dispozici i údaje o cenách a nákladech na živobytí, mohou tyto zápisy poskytnou alespoň přibližný obraz o ekonomickém prostředí a kupní síle obyvatelstva. V období od začátku výroby po první světovou válku existují dva doklady k této továrně o velikosti nominálních mezd. Tyto záznamy představují cenný zdroj informací o vývoji platů v průběhu času a o jejich postavení ve srovnání s cenami běžných produktů a náklady na živobytí. Nicméně se jedná pouze o rámcový přehled, který nezachycuje přesný pohyb kurzů měny.

Roku 1874 byly mzdy vypláceny a stanoveny v krejcarech. Pro vyšší úředníky byly mzdy vypláceny ve zlatých rakouské měny. Roku 1888 nejspíš byla část mezd pravděpodobně vyplácená v podnikových penězích pro nákupy v továrním hostinci, kde se prodávalo především maso, nebo v továrním obchodě se smíšeným zbožím.[118]

Dle pramenných informací byl v roce 1888 zřízen tovární hostinec s názvem „U zlaté cívky“ s prodejem masa, a o tři roky později zmíněný obchod se smíšeným zbožím a prodejem školních potřeb. V ekonomické studii o náhradních platidlech numismatické společnosti v Brně jsou evidována náhradní kovová platidla s označením K. K. Pr. Heinrichsthaler Fabrik, Letowitz, s pěticípou hvězdou (znak továrny, pozn. autora). Ty slouží jako důkaz pro to, že továrna používala tzv. truck-systém, který je založen na systému vyplácení mzdy nikoliv v konvenčních penězích, ale např. naturálních platbách (např. zboží a/nebo služby), nebo v peněžním ekvivalentu, jako jsou směnky, lístky, poukázky nebo žetony. Tím pádem měla továrna zisky i z prodeje masa, potravin a lihovin. Kromě toho, hotovost, kterou nemusela poskytovat k výplatám mzdy, si

[117] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 43.
[118] Tamtéž, s. 44.

zachovávala k dispozici. Z tohoto systému si taky určitým způsobem mohla vytvořit obraz o stylu života svých zaměstnanců.[119]

Co se týká pracovního prostředí továrny jako takového, bylo na špatné úrovni. Charakterizovaly jej minimální prostory, špatné osvětlení a vytápění. Toto prostředí zhoršovaly zplodiny plynu, kouř z lokálního vytápění a také grafit, který se používal k promazávání bobinových strojů. Grafit je látka, která se velice špatně umývá, a navíc dokáže prostoupit pracovním oděvem, takže dělníkům zůstávaly na rukou, těle i obličeji nečistoty. Jak je již zmíněno výše, prostředí se postupně zlepšovalo – bylo zavedeno elektrické osvětlení, lepší vytápění a také se zvětšovaly výrobní prostory. Relativně horší pracovní prostředí než v ostatních textilních továrnách, kde se nevyužívalo grafitu, přetrvávalo po celou dobu a bylo změněno až po omezení bobinové technologie v podílech výroby.[120]

V květnu roku 1833 byla založena nemocenská pokladna. Daniel Baum, tehdejší majitel továrny, slíbil, že bude do nemocenské pokladny pravidelně přispívat. Tímto způsobem zaměstnanci získali možnost bezplatné lékařské péče a také nepřipláceli za potřebné léky. Nemocenská pokladna rovněž zajistila finanční podporu nemocným dělníkům, kteří byli nemocní déle než čtyři dny. Tímto opatřením bylo zamezeno zneužívání systému ze strany zaměstnanců, kteří se do práce nedostavili například kvůli skleslému stavu zpravidla po alkoholickém opojení. V případě, že bylo nutné nemocnému dělníkovi zajistit lékařskou péči v jiném městě, bylo mu z nemocenské pokladny proplaceno cestovné.[121] Zavedení nemocenského a úrazového pojištění bylo dalším krokem sociálního zákonodárství. V roce 1888 bylo pro dělnictvo zavedeno všeobecné nemocenské pojištění, jehož systém stál na základech vzájemnosti. Příspěvky dělníků byly ze zákona povinné (v letovické textilní továrně do nemocenské pokladny, viz níže). Podle tohoto zákona měli dělníci nárok na nemocenské dávky po dobu

[119] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 42.
[120] Tamtéž, s. 46.
[121] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 74.

maximálně 20 týdnů a to na 60 % obvyklé denní mzdy. Podporu získaly také ženy po porodu.[122] Níže je popsána situace v letovické textilní továrně.

Na počátku 20. století proběhla důkladná revize a aktualizace stanov závodní nemocenské pokladny, která přinesla výrazné změny v systému poskytování sociálních benefitů zaměstnancům továrny. Tato inovace zavedla povinnost pro každého zaměstnance stát se automaticky členem nemocenské pokladny v den, kdy nastoupil do zaměstnání, pokud již nebyl členem jiné podobné instituce. Jedním z hlavních prvků nově přijatých stanov byl systém poskytování nemocenského plnění. Zaměstnanci, kteří onemocněli, měli nárok na denní nemocenskou, jejíž výše činila 60 % jejich skutečné denní mzdy. Toto opatření mělo zajistit finanční ochranu zaměstnanců v případě krátkodobé pracovní neschopnosti z důvodu nemoci. Další významnou novinkou bylo posílení sociálního zabezpečení zaměstnanců v případě smrti. Pokud zaměstnanec zemřel, jeho rodina obdržela finanční kompenzaci ve formě dvacetinásobku jeho denní mzdy, což mělo sloužit jako pomoc rodině v obtížné životní situaci po ztrátě živitele. Také těhotné ženy byly začleněny do systému nemocenského zabezpečení. Po porodu měly nárok na nemocenskou podporu, která byla vyplácena minimálně po dobu čtyř týdnů a maximálně po dobu jednoho roku, což mělo zajistit finanční stabilitu rodin v období „mateřské dovolené“.[123] Tímto způsobem továrna projevovala péči o své zaměstnance a snažila se jim poskytnout základní sociální jistoty v obtížných životních situacích. Reagovali tak na nové sociální zákonodárství.

Dne 3. února 1892 byl schválen dodatek k řádu továrny, který zavedl instituci dělnického výboru. Tento výbor se skládal ze čtyř přísedících, zástupců představenstva a nemocenské pokladny, a také ze dvou delegátů nemocenské pokladny. Složení výboru bylo určeno volbou ze strany delegátů nemocenské pokladny, přičemž do výboru mohl být zvolen každý dělník s výjimkou žen a mladistvých. Účelem tohoto výboru bylo poskytnout platformu, prostřednictvím které by mohli dělníci sdělit jakékoli

[122] Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 76.

[123] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 77-79.

připomínky, přání nebo stížnosti ohledně pracovních podmínek či jiných záležitostí týkajících se provozu továrny. Tímto způsobem byla zajištěna participace dělníků na procesech rozhodování a možnost aktivního zapojení do zlepšování pracovního prostředí a podmínek ve firmě.[124]

Zvýšením mzdy dělníků a rozšířením volného času mimo pracovní prostor se dělníci mohli zapojovat do kulturního života. Postupně se objevovaly mezi dělníky impulzy k seskupování, činnostem a hledání nových hodnotových orientací. Volný čas trávili v místě bydliště, konzumem, sportem, vzděláváním a vytvářeli např. nové spolky. Docházelo tak k profilaci společných hodnot.[125] I dělnictvo v Letovicích se postupně zapojovalo do takových struktur, např. spolku dobrovolných hasičů, literárního či hudebního kroužku a od 1890 také do Sokola. Dle pramenů byl brzdou kulturního života v Letovicích alkoholismus, který byl podpořen existencí místního lihovaru.[126]

Protože majitelé továrny byli Rakušané a firma byla vedena německy, úředníci a vedoucí pracovníci byli rovněž německé národnosti, až na ojedinělé výjimky. Velká část dělníků byla místního původu a tedy Češi. Až do konce první světové války byl znakem národnosti obcovací jazyk. Při doplňování pracovních sil v prvních letech výroby ze Slezska, Frýdlantska a severních Čech, přišlo do Letovic několik německých rodin. Nicméně, styk s dělníky musel probíhat v češtině. To vyžadovalo od vedoucích pracovníků znalost obou řečí.

Jako jeden z hlavních procesů v 19. století je vedle modernizace a průmyslové revoluce také nacionalizace a emancipační proces. Na straně německé se vytvořily silné nacionalistické velkoněmecké skupiny. V průmyslových regionech (Mostecko, Sokolovsko), zemských metropolích (Praha, Brno) vznikala česká předměstí

[124] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 108.

[125] Fasora, Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914.* Brno 2010, s. 20.

[126] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 102.

a národnostně smíšená centra. Německá nacionální buržoazie to sledovala s obavami a přikláněla se čím dál více k velkoněmectví.[127]

Dle pramenů se v prostředí textilní továrny v Letovicích projevovalo velkoněmecké cítění, a to snahami majitelů továrny o germanizaci. Konkrétní germanizační snahy jsou pojmenovány takto: výběr vedoucích pracovníků výhradně německé národnosti, zřízení privátní jazykové školy pro děti i dospělé s výukou němčiny, zřízení kasina (viz další podkapitola) pro německé úředníky firmy, aby se nemuseli setkávat s českým živlem v Letovicích, zřízení německé obecné školy, pokus o vytvoření samostatné obce Jindřichov – Heinrichstahl.[128] Z tohoto zápisu můžeme cítit silné ideologické zabarvení. Je patrné, že majitelé továrny podnikali kroky, které byly v souladu s tehdejšími běžnými postupy a trendem k jazykové a kulturní homogenizaci ve společnosti. Mezi tato opatření patřilo například preferování německých zaměstnanců při výběru vedoucích pracovníků, což bylo typické pro mnoho podniků té doby. Hlavně, z pramenů je zřejmé, že i Češi obsazovali některá úřednická místa. Zřízení privátní jazykové školy pro děti i dospělé s výukou němčiny může být vnímáno jako snaha o zlepšení komunikačních schopností pracovníků, čímž mohlo dojít ke zvýšení jejich efektivity v práci. Stejně tak zřízení kasina pro německé úředníky firmy mohlo sloužit k upevnění pracovního kolektivu a zlepšení pracovního prostředí. Pokus o vytvoření samostatné obce Jindřichov – Heinrichstahl byl pravděpodobně motivován snahou o lepší organizaci a řízení komunity, což bylo běžné v průmyslových oblastech této doby. Tyto kroky tedy spíše reflektují snahu o efektivní správu a zlepšení pracovního prostředí, než o záměrnou germanizaci nebo nějaký ideologický motiv.

Na konci 19. století se významní představitelé národního hnutí začali ubírat pragmatičtější cestou a opouštěli nadšené ideály obrozenců z éry romantismu.

---

[127] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 441-442.

[128] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, 49-50.

Nacionalisty byli hlavně učitelé, žurnalisti a politici. Bez konkurence mezi národnostmi prostupující postupně všemi vrstvami společnosti by ale nacionalismus nenašel ohlas.[129]

3.5 Rozvoj Jindřichova

Část města Letovic známá jako Jindřichov (pojmenovaná po zakladateli původní manufaktury, hraběti Jindřichu Kajetánu Blümegenovi), se stala ohniskem modernizačních snah v oblasti průmyslového rozvoje v Letovicích. Tovární komplex se rozkládal právě zde, a to až do dnešní doby (již nefungující). V poslední čtvrtině 19. století došlo k výrazné expanzi továrních budov určených pro výrobu a skladování výrobků, stejně jako pro obytné a rekreační účely. Tovární budovy se nacházely právě v této části. Jak už bylo naznačeno výše, nejvíce se továrna rozrůstala, když byl jejím hlavním vlastníkem Arthur Faber.

Výstavba v 19. století probíhala prakticky bez ohledu na přírodní podmínky a v tomto období byl měněn ráz krajiny. Dosavadní vztah člověka a krajiny získal novou dimenzi.[130] Tehdejší vlastník továrny, který inicioval rozšíření a modernizaci provozu, se nezajímal pouze o stavební práce, které nebyly jedinými inovacemi v této oblasti. Dne 4. prosince 1881 byla založena telegrafní stanice Jindřichov u Letovic na náklady Faberovy továrny. Tato iniciativa byla klíčová pro zlepšení komunikační infrastruktury, jelikož spojení prostřednictvím letovické pošty bylo nejen pomalé, ale také nepravidelné. Továrna se sestávala z více skupin budov, které ležely po obou stranách říšské silnice Vídeň-Praha v zámeckém kopci. Nedaleko ležela také železniční zastávka Jindřichov.[131] Železnice, která vede Letovicemi, začala fungovat v roce 1849.

[129] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 442.

[130] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 147.

[131] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 42-44.

Jednalo se o provoz na dráze Brno – Česká Třebová.[132] Druhá polovina 19. století byla ve znamení rozvoje železniční dopravy, která umožňovala takřka neomezený transport lidí a zboží, a také způsobila komplexní změnu krajiny.[133] Roku 1885 dokonce existoval návrh na zavedení železniční vlečky až k továrně, nicméně tento návrh byl zamítnut.[134] Vlečka měla sloužit k dopravě uhlí a ostatního materiálu, jelikož firma měla pouze tři páry koní, z čehož jeden pár zůstával ve Vídni s majiteli. Doprava surovin tedy musela být zajišťována jinými majiteli koní za příslušnou mzdu. Správa dráhy ale výhybku ze zastávky Jindřichov nechtěla povolit a z hlavního nádraží v Letovicích by byla velice nákladná.[135]

Výraznější zásahy do krajiny byly nejvíce znatelné v nově industrializovaném prostoru, které je možno dokumentovat právě na rozvoji venkovských oblastí, kde industrializační vlna dala venkovské krajině průmyslový, městský ráz.[136]Roku 1889 bylo uděleno povolení k tomu, aby mohl být vystavěn sál pro umístění záclonových strojů. O tři roky později bylo uděleno povolení k přístavbě dílny pro šest záclonových strojů. Dále byl roku 1896 postaven nový tovární komín a roku 1898 nová kotelna. Kolaudace proběhly roku 1900.[137]

Významnou charakteristikou školství v českých zemích byla jeho existence v prostředí s různorodými národnostními podmínkami. Morava byla dvojjazyčná. V národnostně smíšených oblastech nedokázal školský zákon té doby zaručit všem příslušníkům německých národů základní vzdělání v německém jazyce.[138] Přípisem obce Letovice ze dne 24. září 1881 bylo povoleno vyučování v privátní jazykové škole ve školním

---

[132] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 98.

[133] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 147.

[134] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 28.

[135] Tamtéž, s. 35.

[136] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 150.

[137] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 15.

[138] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 67.

roce 1881/1882 za předpokladu, že se v tu dobu ještě nebude vyučovat německý jazyk na obecné škole. Dle zprávy o prospěchu žáků v prvním roce navštěvovalo jazykovou školu devatenáct žáků.[139] Jazyková škola byla určena pro odrostlé žáky místní lidové školy a starší občany. Od samého počátku prosperovala a počet jejích žáků neustále rostl. Zaměstnané ženy také řešily situaci, kdy musely zajistit péči o své děti během pracovní doby. Bertha Faber, manželka majitele továrny, se rozhodla převzít iniciativu a na své náklady založila privátní dětskou zahradu, která byla brzy zprovozněna. Tato zařízení poskytovala péči pro třicet dětí zaměstnanců továrny. Zároveň bylo zvažováno zřízení jednotřídní německé školy pro děti ve věku povinné školní docházky, s plánem umístit ji do továrního objektu. Vyhlídku na vedení této školy zajišťoval vrchní učitel z Moravské Chrastové. Žádost o udělení povolení k založení veřejné německé školy byla dlouhou dobu zamítána kvůli odporu místní školní rady v Letovicích a vlivných osob, kteří proti vzniku německé školy vystupovali.[140] V regionech, kde místní samosprávy odmítaly zřizovat školy pro menšiny, docházelo k napětí. V oblastech s etnickou rozmanitostí probíhal boj, jehož cílem bylo zabránit menšinám v zřizování škol s využitím jiného jazyka než ten, který používala samospráva.[141]

Moravské zemské školní radě v Brně byla předložena žádost s důvody, které zdůrazňovaly potřebu založení jednotřídní německé školy v Jindřichově. Mezi tyto důvody patřila vzdálenost letovické školy a její nebezpečnost pro děti, neboť vedla přes zámecký kopec a trvala minimálně půl hodiny. Majitel továrny Arthur Faber slíbil poskytnout finanční podporu pro školu v případě jejího úředního povolení. Rodiče dětí projevovali zájem o vznik této školy. Žádost navíc ujišťovala, že ačkoli škola bude německá, bude se v ní vyučovat i druhý zemský jazyk, tedy čeština, přestože rodiče věřili, že učení se němčině poskytne dětem lepší budoucnost. Žádost dále zmiňovala výuku katolického náboženství.[142] Arthur Faber dokonce vyslal dva dělníky jako zástupce žadatelů

[139] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 81.

[140] Tamtéž, s. 96.

[141] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 67.

[142] MZA Brno, H 410, karton 17, inv. č. 160.

o zřízení školy k audienci do Vídně. Císař je přijal s otázkou: "Chcete tedy německou školu ve vaší obci?". Nakonec byla německá škola v Jindřichově založena a výuka začala ve školním roce 1886/1887.[143]

Rozvoj průmyslové výroby se projevil právě prostorovou expanzí zástavby v předměstí. Původně území s hospodářskými usedlostmi se měnilo v průmyslové či úřednické předměstí.[144]

Dne 6. října 1886 bylo založeno již několikrát zmiňované „kasino“, které bylo umístěno v jedné z budov kolem továrny. Jelikož do té doby nebyl v Jindřichově žádný hostinec ani jiný lokál a v Letovicích se stupňovaly národnostní třenice, pro německy hovořící zaměstnance představovalo kasino místo pro popracovní rekreaci. V kasinu byl k dispozici biliár, karetní hrací stoly, šachy a zimní kuželnu, která měla gumové koule, byla betonová a nehlučná. Jedna z místností sloužila jako knihovna a jako místo ke čtení tisku a časopisů. Právě za účelem čtení denního tisk a knih bylo kasino hojně navštěvováno. Prostory byly také využívány pro různé oslavy a večírky. Později, počátkem 90. let 19. století, bylo kasino přestěhováno do jiného domu, kde byla zřízena navíc i jídelna pro úředníky. Původní prostor byl přestaven na byt Hanse Fabera.[145]

3.6 Ze vzpomínek zaměstnanců

V pamětní knize města Letovic je k roku 1932 reflektováno stoleté jubileum krajkové továrny a je krátce shrnuta historie této výroby a vzpomenuto na zakladatele a vedení továrny, klíčové události a provoz za první světové války. Stoleté jubileum továrny bylo pro Letovice významnou událostí. Slavnosti proběhly dne 26. listopadu 1932. Toho dne byl odhalen památník před tovární budovou.[146]

---

[143] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 96-97.

[144] Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 163.

[145] Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 70-71.

[146] Pamětní kniha obce Letovic, I. díl, s. 89-90. [online]. [cit. 12. 4. 2024]. Dostupné z: <https://www.letovice.net/e_download.php?file=data/editor/576cs_15.pdf&original=pokračování-Pamětní%20kniha%20obce%20Letovic%20roku%201932.pdf>

Po oslavách stoletého výročí roku 1933 požádal Moritz Faber (tehdejší majitel továrny) své zaměstnance, aby sepsali vzpomínky na své pracovní dny. Vedení továrny dne 7. října 1933 zveřejnilo zprávu všem spolupracovníkům současným i bývalým s myšlenkou vytvořit sbírku vzpomínek na minulé časy v továrně. Prosili o sepsání vzpomínek jak jejich, tak jejich rodičů nebo starců. Ze zprávy vyplývá, že vedení továrny chtělo získat vzpomínky na tehdejší provoz továrny ještě před vylepšením technologií a úpravami pracovního prostředí. Zaměstnanci měli své sepsané vzpomínky odevzdat podepsané. Motivací bylo vypsání finanční odměny za nejlepší nebo nejzajímavější příspěvky. Ty měl vybírat Moritz Faber osobně.[147]

Vzpomínky, které jsou k dohledání v Moravském zemském archivu Brno v archivním fondu H410, často obsahují informace o chodu továrny, o starším způsobu bělení textilu, způsobu svícení na pracovišti, zařazení nových strojů do výroby a osobní příběh o pracovním zařazení atd. Zaměstnanci v dopisech také často děkují za možnost pracovat v továrně.

Dopis zaměstnankyně paní Marie Špikové nejblíže vystihuje chod továrny v začátcích výroby. Marie Špiková pracovala v továrně již kolem poloviny 19. století a osobně znala továrníky Danila Bauma, Moritze Fabera a Arthura Fabera. Z dopisu je znát oddanost továrně, pro kterou pracovala 53 let, a také vděčnost za práci nejen za sebe, ale i ostatní dělníky. Dopis vystihuje obsluhování strojů a pracovní postupy a obecně práci v továrně. Na konci dopisu Marie Špiková přeje továrně nadále úspěchy a aby měla stále podnikavé vůdce jak dosud a také vystihuje, že továrna byla pro mnohé dělníky živitelem.[148] Práce v továrně v 19. století skýtala mnohé výhody, mezi které lze zařadit pravidelný příjem, stabilní zaměstnání, práci uvnitř bez příkoří počasí. Zejména v době nevolnictví a robot, v době, kdy nebylo stanoveno sociální zákonodárství, bylo poskytnutí zaměstnání v továrně považováno za dobrodiní.

Z dopisu Josefa Orsáčka vyplývá, že nastoupil do továrny jako 14letý chlapec a pracoval jako pomocný dělník. Vykonával práce jako tkalcovský učeň, což spočívalo

[147] MZA Brno, H 410, karton 33, inv. č. 134.
[148] MZA Brno, H 410, karton 59, inv. č. 201.

v donášení oleje, uklízení dílen a nekvalifikované práci se stroji.[149] Vztahy mezi skupinami kvalifikovaných dělníků a skupinou mladých pomocných dělníků byl podobný jako mezi učni a tovaryši nebo řemeslnickými mistry. Vztahy byly mnohdy napjaté, protože kvalifikovaní dělníci často sahali k fyzickým trestům a jejich autorita a moc byla mladými dělníky negativně pociťována. Právě tito mladí dělníci se v rámci emancipačního procesu v prostředí textilních průmyslových center dokázali prostřednictvím stávek domoci se vyšších mezd pro svou profesní skupinu.[150]

[149] MZA Brno, H 410, karton 33, inv. č. 201.

[150] Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 188.

4 Didaktické pojetí tématu

Textilní výroba v Letovicích má bohatou historii, která zahrnuje nejen technologický pokrok a ekonomický vývoj, ale také sociální a kulturní změny, které ovlivňovaly místní obyvatelstvo. Téma továren a textilního průmyslu v Letovicích nabízí inspirativní možnost prozkoumat dynamiku mezi průmyslovým rozvojem a životem obyvatel této oblasti. Dějepisné učivo se obvykle zaměřuje na významné historické epochy, události a osobnosti na celosvětové úrovni, jako jsou starověké civilizace, středověk, renesance, průmyslová revoluce, světové války a studená válka. Součástí výuky je také povídání o místní historii a regionálních dějinách, které pomáhají žákům lépe porozumět historii jejich vlastního okolí a identifikovat se s místní komunitou.

Kapitola vymezí jednak dějepis jako školní předmět, jednak pojedná o regionálních dějinách a místní paměti. Navržená výuková lekce nabídne metodologii a plán projektové výuky pro středoškolskou výuku dějepisu. Tato lekce bude otestována ve druhém ročníku čtyřletého programu na Gymnáziu Mojmírovo náměstí v Brně.

4.1 Dějepis jako školní předmět

Dějepis je školní předmět, který je stanoven hodinovou dotací, formován prostřednictvím kurikula, jeho vazbami k ostatním předmětům a určován dalšími dokumenty jako Národní program rozvoje vzdělávání v České republice (Bílá kniha)[151]. Je také specifickou, institucionálně zakotvenou sociální komunikací historických informací, jako součást historické kultury.[152]

Dějepis je na základních a středních školách nedílnou součástí systému všeobecného vzdělání, čímž rozumíme soustavu tvořenou základy vzdělání společenskovědního, přírodovědního, matematického, jazykového, estetickovýchovného

[151] Tento dokument formuje vládní strategii v oblasti vzdělávání, odráží celospolečenské zájmy a dává konkrétní podněty k práci škol. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice*. Praha 2001, s. 7.

[152] Labischová, Denisa – Gracová, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2008, s. 12-13.

a tělovýchovného. Dějepis je součástí společenskovědního vzdělání, ze kterého plynou průkazné hodnotové kvality, které pomáhají vytvářet a rozvíjet žákovu osobnost. Význam této výuky stojí na hodnotách společenskovědního vzdělávání, které jsou nezastupitelné jinými obory, a navíc je dějepis integrujícím předmětem v rámci jednotlivých disciplín společenskovědního charakteru. Dalším jeho úkolem je plnit úkoly z kategorií jako je výchova k občanství, demokratickým hodnotám, evropskému vědomí a k multikulturalitě.[153]

Funkce dějepisu pro střední školy jsou formulovány v kurikulu. Tuto problematiku popisuje Labischová s Gracovou. Dle nich má dějepis akulturační a socializační funkci, kdy pomáhá jedinci začlenit se do společnosti prostřednictvím historického vědomí. Dějepis pomáhá rozvíjet porozumění lidskému světu, který se vyvíjí v čase a v prostoru a má historickou povahu. Pomáhá žáka připravovat na budoucnost jako na aktivního a demokratického občana. Učí žáky najít svoji vlastní identitu a podílí se na eliminaci stereotypního uvažování, čímž přispívá k porozumění jinakosti lidí, rozdílným hodnotám a k dialogu mezi kulturami. Dále se dějepis podílí na enviromentální výchově, učí uznávat hodnoty přírody a kulturních i historických památek. Rozvíjí abstraktní a logické myšlení a komunikační dovednosti. Pomáhá kultivovat vyjadřovací schopnosti žáků v ústním i písemném projevu a vytvářet schopnost argumentovat. V neposlední řadě tento předmět vytváří soubor základních, sociálně potřebných faktografických znalostí.[154] Celkově lze tedy konstatovat, že dějepis na středních školách hraje významnou roli v osobnostním a sociálním vývoji žáků. Jeho multidimenzionální povaha poskytuje žákům nejen základní faktografické znalosti, ale také podporuje jejich kritické myšlení, identitu a schopnost zapojit se do demokratického a multikulturního prostředí.

Postavení a funkce dějepisu jako školního předmětu je konkrétněji vymezen v Rámcových vzdělávacích programech pro jednotlivé typy škol. Společně s občanskou výchovou nebo základy společenských věd je dějepis zařazen do vzdělávací oblasti

[153] Julínek, Stanislav a kol.: *Základy oborové didaktiky dějepisu.* Brno 2004, s. 75-76.

[154] Labischová, Denisa – Gracová, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2008, s. 13.

Člověk a společnost, kde jsou vymezené obecné síle a hodinová dotace. Ta se liší podle různých typů škol. Jinou hodinovou dotaci mají základní školy, gymnázia a odborné školy.[155]

V současnosti je kladen důraz hlavně na posílení mezipředmětových vztahů a odstranění přehlcení informacemi. Z předmětů, kde se nabízí vhodná průřezová témata ve spojení s dějepisem, to jsou například zeměpis, občanská výchova a úzký vztah má dějepis zejména s českým jazykem a literaturou či cizími jazyky. Na druhou stranu, historismus se vyskytuje ve všech vědních disciplínách (dějiny fyziky apod.)[156] Zejména v dnešní době jsou mezipředmětové vztahy jednou z klíčových otázek, protože dochází k intenzivnějšímu integračnímu procesu. Cílem je odstranění bariér mezi jednotlivými vyučovacími předměty. Mezipředmětová koordinace má většinou charakter horizontálních vazeb, kdy se v různých předmětech souběžně probírá příbuzná látka. Pokud k tomu nedochází a existuje určitá disproporce, musí učitel volit adekvátní didaktické postupy.[157]

Vedle mezipředmětových souvislostí je pro dějepis důležité rozvíjet tzv. klíčové kompetence (dovednosti), tedy to, co by měli žáci umět, nikoliv pouze znát. Nejčastější dovednosti jsou formulovány jako dovednost tvořit, hodnotit, analyzovat, aplikovat, rozumět a zapamatovat (Bloomova taxonomie cílů, pozn. autorky). Základní kategorie kompetencí jsou:

- kompetence k učení – např. umět číst a hledat informace v textu, umět číst z mapy, časové osy, porovnávat informace z různých zdrojů,
- k řešení problému – např. umět porovnávat své názory s názory spolužáků, uvažovat o vzniku dějinných situací,
- komunikativní – např. vyjadřovat své názory a ty dokázat odůvodnit podloženými argumenty,
- sociální a personální – např. dokázat pracovat ve skupině,

[155] Julínek, Stanislav a kol.: *Základy oborové didaktiky dějepisu.* Brno 2004, s. 76.
[156] Labischová, Denisa – Gracová, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2008, s. 26.
[157] Julínek, Stanislav a kol.: *Základy oborové didaktiky dějepisu.* Brno 2004, s. 77.

- občanské – např. vnímat hodnotu uměleckých děl, přemýšlet o formách soužití lidí,
- pracovní.[158]

4.2 Regionální dějiny ve výuce dějepisu

Včlenění regionálních dějin do výuky dějepisu přináší mnoho výhod a obohacuje vzdělávací zkušenost žáků. Regionální dějiny poskytují konkrétní a relevantní kontext, který pomáhá žákům lépe porozumět historickým událostem a procesům. Jejich studium umožňuje porozumět specifickým sociálním, politickým a ekonomickým podmínkám.

Region je charakterizován jako souhrn skutečností a vztahů, které mají vztah k určitému území. V této oblasti jsou skutečnosti seskupeny a odlišují se určitým způsobem od jiného území. Jedná se o území menší, než státní uzemní celek. Jedná se o různě velká území – regionem můžeme chápat také obec, město, vesnici, sídliště. Za základní znak regionu se označuje tzv. střediskovost, kdy vazby celé oblasti směřují k určitému centru.[159]

Regionální dějiny mají společenskou, výukovou a výchovnou funkci. Poskytují lidem informace o minulosti okolí, kde žijí – životního, pracovního, rekreačního. Také regionální dějiny přispívají k pěstování vlastenectví. Oproti základnímu poslání dějin vůbec se ještě v rámci těch regionálních projevují specifika dána blízkostí zkoumané části historické reality. Regionální dějiny z poznávacího hlediska přispívají k využití principu od bližšího ke vzdálenějšímu, od známého k neznámému, od bezprostředního, konkrétního k obecnějšímu a abstraktnějšímu. Zatímco celková historie zkoumá události a procesy na globální, národní nebo dokonce kontinentální úrovni, regionální historie se zaměřuje na specifika a detaily dané oblasti nebo lokality. Tím umožňuje

[158]Labischová, Denisa – Gracová, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2008, s. 27-28.

[159] Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika.* Olomouc 2004, s. 9-12.

lepší porozumění širšímu kontextu historických událostí a procesů a ukazuje, jak se tyto události projevily na místní úrovni.[160]

V posledních letech zaznamenáváme, že regionální dějiny prostupují i výukou v rámci školního dějepisu. Žáci jsou vypravováni do místních paměťových i památkových institucí, respektive do svého blízkého okolí, a to nejen za účelem exkurze, ale také aby zde řešili badatelské úkoly. Organizační formou takové výpravy bývá nejčastěji právě projektová výuka. Ve vzdělávacím prostředí se dějepis stává jedním z mnoha tematických a metodologických zdrojů, které pomáhají formovat školní regionální studia. Školní regionalistika využívá široké spektrum informačních zdrojů a přístupů k pochopení historie dané oblasti. To může zahrnovat nejen studium historických textů, ale také průzkum památek, archivních materiálů, ústní historie, map, obrazů a dalších materiálů.[161]

4.3 Projektová výuka – teoretická část

Na přelomu 19. a 20. století se představitelé reformní a pragmatické pedagogiky začali vymezovat proti úmornému opakování učiva a kázeňskému drilu. Právě v této době můžeme hledat počátky projektové výuky. Za zakladatele pragmatické pedagogiky je pokládán americký reformátor školství John Dewey.[162]

Projektová výuka patří mezi komplexní výukové metody, které rozšiřují prostor výukových metod o prvky organizačních forem, didaktických prostředků a reflektují cíle výchovy a vzdělávání. Komplexní metody se od tradičních a aktivizujících metod odlišují tím, že jde o složité metodické útvary, které předpokládají ucelenou kombinaci a propojení několika základních prvků didaktického systému. Mezi ně patří právě i projekty, ale i např. modely, koncepce, edukační plány, organizační formy atd. Jejich

[160] Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika.* Olomouc 2004, s. 17.

[161] Havlůjová, Hana – Najbert Jaroslav a kol.: *Paměť a projektové vyučování v dějepise.* Praha 2014, s. 97.

[162] Tamtéž, s. 102.

předností je uchopení většího celku didaktické reality ve výuce, ale hlubší proniknutí do struktury globálního jevu je třeba celek rozdělit na jednotlivé komponenty.[163]

V učení v projektech se jedná o komplexnější problémové úkoly, o výukové záměry a plány, které mají vždy širší praktický dosah. Komplexní projektová úloha je spojená se životní realitou, která je řešena teoretickou i praktickou činností, která vede k vytvoření požadovaného produktu (výstupu).[164]

Pro projektové vyučování je důležité, aby učitel věnoval pozornost utváření vhodného klimatu třídy, které je nezbytné pro úspěšnou realizaci takové výuky. Vztah mezi projektovou výukou a klimatem třídy je vzájemný. Projekty vyžadují podporující klima, zatímco projektová výuka přispívá k vytváření bezpečného a stimulujícího klimatu ve třídě. Jádrem sociálního klimatu třídy je bezpečí a pocit neohrožení žáka i učitele.[165]

Projektové výuky mají různý časový rozsah, který se stanovuje podle zvolených cílů a vybraných témat. Projekt může být tzv. krátkodobý, kdy jeho rozsah je dvou až několikahodinový. Rozsah střednědobý odpovídá jednomu až dvěma dnům. Dlouhodobý projekt, tzv. projektový týden, se na školách absolvuje obvykle jedenkrát ročně. Takové týdny si v posledních letech získaly zvláštní oblibu. Posledním typem je mimořádně dlouhodobý, který zahrnuje několik týdnů i měsíců, ale obvykle probíhá paralelně s klasickou výukou. Projektový styl výuky nejčastěji probíhá v jedné třídě formou skupinové práce nebo individuálně anebo kombinovaně oběma způsoby. Tato výuka má několik předností a přínosů pro edukační cíle. Projekt zvyšuje motivaci žáků, kteří mají příležitost prakticky řešit úkoly a problémy ze života, podporuje spolupráci spolužáků mezi sebou, doplňuje tradiční výuku, kterou obohacuje a doplňuje o přímou zkušenost žáků. Žákům se při projektové výuce rozvíjí vytrvalost, sebedůvěra, tolerantnost, a navíc získají příležitost k tvoření.[166]

---

[163] Maňák, Josef – Švec, Vlastimil: *Výukové metody*. Brno 2003, s. 131-132.
[164] Tamtéž, s. 168.
[165] Kratochvílová, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky.* Brno 2006, s. 21.
[166] Maňák, Josef – Švec, Vlastimil: *Výukové metody*. Brno 2003, s. 169-170.

Obecně lze říci, že projektové vyučování dává prostor pro integraci poznatků z různých oborů, a i žákova poznávání vůbec, poskytuje příležitost pro žákovu zodpovědnost a samostatnost v bezpečném prostředí školy a pomáhá rozvíjet klíčové kompetence.[167]

Projektové vyučování je často zaměňováno s integrovanou tematickou výukou. Jsou si v lecčem podobné, ale mají několik odlišností. Zásadní rozdíl v těchto výukách je v postavení učitele. Při integrované tematické výuce má učitel řídící činnost i roli poradce. Žáci jsou ve zpracovávání tématu méně samostatní a učitel musí detailně plánovat celou výuku. Je náročná pro řízení a méně náročná pro žáky a flexibilitu učitele. Rozdíl je také ve výstupu, kdy se v projektové výuce jedná o stěžejní produkt, který je znám od začátku projektu. V případě integrované tematické výuky si žáci osvojují téma při plnění různých úkolů a tvoření dílčích výtvorů.[168]

Jako každá metoda, tak i projektová výuka má své pozitivní, ale i negativní aspekty. Do těch pozitivních z hlediska žáka lze zařadit např.:

- rozvoj samostatnosti, spolupráce a kooperace,
- rozvoj sebepoznání a sebehodnocení,
- získání nových zkušeností na základě praktických činností,
- práce s informacemi z různých zdrojů
- zapojení tvořivosti a její rozkvět.[169]

Z pozitiv z hlediska učitele jsou uvedeny např.:

- možnost nové role jako odborného konzultanta,
- zdokonalování organizačních schopností,
- schopnost vytvořit žákům prostor pro jejich samostatnou činnost.[170]

Do negativních aspektů řadíme z hlediska žáka např.:

- potřeba pracovat i ve volném čase,

---

[167] Tomková, Anna – Kašová, Jitka – Dvořáková, Markéta: *Učíme v projektech*. Praha 2009, s. 9.

[168] Havlůjová, Hana – Najbert Jaroslav a kol.: *Paměť a projektové vyučování v dějepise.* Praha 2014, s. 108.

[169] Tamtéž, s. 115.

[170] Tamtéž, s. 115.

- zvládnutí změny z obvyklého vyučovacího systému (frontální výuka),
- nezvládnutí cílů projektu.[171]

Z negativ z hlediska učitele jsou uvedeny např.:

- časová náročnost na přípravu a organizaci,
- nedostatečné zkušenosti s projektovou výukou,
- nedostatek podpory od vedení školy nebo rodičů či spolupráce mezi učiteli,
- náročnost hodnocení.[172]

Negativa i pozitiva lze spatřit i v procesu učení (se). Mezi pozitiva se řadí např. to, že žák získává ucelené poznatky z různých oborů. Negativum zastupuje např. to, že nedochází k fázi procvičování a opakování, že je narušen běžný chod vyučování a organizace školního roku nebo že existují rozdíly v soustředění a vnitřní motivaci žáků.[173]

Pozitiva projektové výuky převažují nad výčtem negativ. Je třeba si uvědomit, že obtíže s projektovou výukou často vycházejí ze slabé teoretické vybavenosti učitelů i žáků k řešení projektů. Přispívá také nesprávná informovanost okolí, které aktivity spojené s projekty nevnímá pozitivně. Nedostatky projektové výuky je však možné kompenzovat několika způsoby – profesní přípravou učitelů, zvyšováním povědomí okolí o projektech a jejich řešení, vytvářením vhodných podmínek pro projektovou výuku.[174]

Příprava a průběh projektové výuky se obvykle člení na čtyři fáze:

1. stanovení cíle – vhodnost a realizovatelnost tématu, důležitá je motivace žáků, kteří se musí s tématem ztotožnit,
2. vytvoření plánu řešení – důležitý moment, který předurčuje výsledek, odhad potřeb žáků, materiálu, zajištění zodpovědnosti za splnění úkolů, způsob prezentace výsledků,

---

[171] Havlůjová, Hana – Najbert Jaroslav a kol.: *Paměť a projektové vyučování v dějepise.* Praha 2014, s. 116.

[172] Tamtéž, s. 116.

[173] Tamtéž, s. 115-116.

[174] Kratochvílová, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky.* Brno 2006, s. 55.

3. realizace plánu – potřeba sledovat proces, realizace aktivit, kontrola žáků, kteří rozvíjejí své kompetence a přebírají odpovědnost za zpracování úkolů,
4. vyhodnocení – zveřejnění a hodnocení výsledků, opírá se o sebekritiku a objektivní posouzení.[175]

4.4 Projektová výuka – praktická část[176]

Název projektu:

Textilní továrna v Letovicích aneb Jak kráčely továrny s dobou?

Klíčová slova:

modernizace, urbanizace, industrializace, dělnictvo, manufaktura, továrna, podnikatelé, proměna krajiny, 19. století, změna společnosti, Letovice, Jindřichov, region, průmyslová revoluce

Časový plán:

Tři vyučovací hodiny, tj. 135 minut. Jedná se o projekt krátkodobý. Tento časový plán je ideální rozvrhnout následovně:

- 1. hodina – evokace, uvedení do kontextu, seznámení s problematikou, vymezení základních pojmů, nastíněna organizace projektu a skupinové práce,
- 2. – 3. hodina – skupinová práce, realizace projektu, prezentace výstupů žáků, závěrečné zhodnocení, reflexe.

Použité didaktické metody:[177]

projektová výuka, práce s textovými a obrazovými zdroji, skupinová kooperativní práce, heuristická metoda, metoda názorně demonstrační, metoda řešení

[175] Maňák, Josef – Švec, Vlastimil: *Výukové metody*. Brno 2003, s. 169.

[176] Inspirace koncepcí projektů z literatury, viz Kratochvílová, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky.* Brno 2006, s. 81-87.

[177] Labischová, Denisa – Gracová, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2008, s. 67-68.

problému, metody slovní – práce s textem, brainstorming, rozhovor, vysvětlování, diskuze, metody praktické – grafické a výtvarné činnosti

Výstup projektu:

Výstupem skupinové práce žáků je poster (plakát) na předem určené téma se stanovenou výzkumnou otázkou, která žákům pomůže určit rámec práce a koncipovat jejich poster. K práci zadavatelka poskytla sadu zdrojů jak textových, tak obrazových.

Cíle projektu:

Realizovaná výuka má za cíl přiblížit žákům téma průmyslové revoluce, modernizaci hospodářských sídel a sociálních dějin na konkrétním příkladu letovické textilní továrny. Žáci pracují zejména s upraveným textem z odborné literatury a s prameny, které byly použity i pro výzkumnou část této diplomové práce. K dispozici měli také obrazové materiály, např. mapy nebo dobové fotky. Žáci jsou při práci se zdroji vedeni k třídění informací a propojovaní jednotlivých informací a poznatků do souvislostí. Práce na posteru přináší žákům příležitost k rozvíjení klíčových kompetencí, a to zejména kompetence k učení, řešení problémů, komunikativní a sociální a personální. Co se týká rozvoje historického myšlení, tento projekt pomáhá rozvíjet koncept „kontinuita a změna“[178]. Do kompetence k učení spadá např. to, že žák přistupuje kriticky ke zdrojům informací, ty tvořivě zpracovává a využívá při svém studiu. Díky kompetenci k řešení problémů žák rozpozná problém a objasní jeho podstatu, kriticky interpretuje získané poznatky a zjištění a ověřuje je, využívá také tvořivé myšlení s použitím představivosti. Kompetence komunikativní přináší žákovi schopnosti efektivně využívat dostupné prostředky komunikace, používat odborný jazyk a prezentovat svou práci i sám sebe před známým i neznámým publikem. Kompetence sociální

[178] Dle konceptu historického myšlení. Seixas, Peter – Morton, Tom: *The big six. Historical thinking concepts.* Toronto 2013, s. 11.

a personální v této se projektové výuce rozvíjela díky aktivní spolupráci při stanovování a dosahování společných cílů.[179]

Žáci jsou vedeni k tomu, aby k úkolu přistupovali kreativně. Jednotlivé skupiny zadavatel postupně obchází a zjišťuje, zda potřebují pomoci, navést či poradit. Následně slouží jako rádce žáků nebo jako moderátor diskuzí.

Projekt je určen pro žáky 3. ročníku čtyřletého gymnázia (obdobně pro 5. ročník šestiletého či 7. ročník osmiletého programu), či ročníku dle školního vzdělávacího programu určité střední školy. Jelikož se jedná o téma z regionálních dějin, je projekt vhodný zejména pro střední školy z Letovic či blízkého okolí (Boskovice, Blansko, Jevíčko apod.). Nicméně, projekt lze po jistých úpravách (nebo totožný) využít i v regionech, kde je textilní výroba tradičním průmyslem a má v místě historické kořeny.

Konkrétní cíle, kterých by měli žáci při plnění projektu dosáhnout, jsou stanoveny takto:

- Žák bude schopen na základě dobových map a literatury popsat, jakým způsobem průmyslová revoluce změnila tvář předměstí a krajinu u města Letovice.
- Žák dokáže analyzovat rozdíly mezi manufakturou a továrnou pomocí pramenů a zdrojů na základě badatelské činnosti.
- Žák vysvětlí, jak probíhala transformace společnosti v 19. století.

Cíle jsou dosažitelné pomocí dostupných historických pramenů, odborné literatury o průmyslové revoluci a společenských změnách. Cíle jsou relevantní vzhledem k předmětu a specifickému kontextu průmyslové revoluce a jejich dopadů na konkrétní lokalitu. Žák bude mít stanovený časový rámec pro dosažení cílů.

Dle *Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia* lze projekt tematicky přiřadit k látce předmětu dějepis k období dějin 19. století. Výstup nejlépe odpovídá bloku *Osvícenství, revoluce a idea svobody, modernizace společnosti,* jehož výstup je stanoven tak, že *Žák charakterizuje proces modernizace, vysvětlí průběh*

[179] Jeřábek, Jaroslav a spol.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia.* Praha 2007, s. 9-10. [online]. [cit. 18. 4. .2024] Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavaci-programy-pro-gymnazia-rvp-g/>.

industrializace a její ekonomické, sociální a politické důsledky; rozpozná její ekologická rizika; určí základní příčiny asymetrického vývoje Evropy a světa v důsledku rozdílného tempa modernizace. Téma tohoto projektu odpovídá konkrétně učivu *rozvoj výroby a vědy, proměna agrární společnosti ve společnost průmyslovou, změny v sociální struktuře.*[180] Téma projektu lze začlenit do průřezových témat, která jsou vnímaná jako aktuální a vstupují do vzdělávání, a to konkrétně do témat *Osobnostní a sociální výchova, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech* a *Environmentální výchova.* První zmíněné téma je projektem rozvíjeno v rovině spolupráce mezi žáky, kdy dochází k rozvoji sociálních dovedností pro život s druhými lidmi (práce ve skupině). Další je naplněno hledáním souvislostí mezi jevy a procesy, vnímat dopady globalizačních rozvojových procesů, rozlišovat příznivé i nepříznivé prvky a jevy. A poslední navazuje např. na uvědomění si postavení člověka v přírodním systému a jeho odpovědnost za vývoj na planetě a vnímat místo, ve kterém žije, a změny, které v něm probíhají.[181]

Prezentace k úvodu výuky v PowerPoint:

Jako pomocník k dodržení struktury úvodu projektové výuky je vytvořena jednoduchá prezentace v PowerPoint. Prezentace rovněž slouží k evokační části projektu.

[180] Jeřábek, Jaroslav a spol.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia.* Praha 2007, s. 45. [online]. [cit. 18. 4. .2024] Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavaci-programy-pro-gymnazia-rvp-g/>.

[181] Tamtéž, s. 65-76.

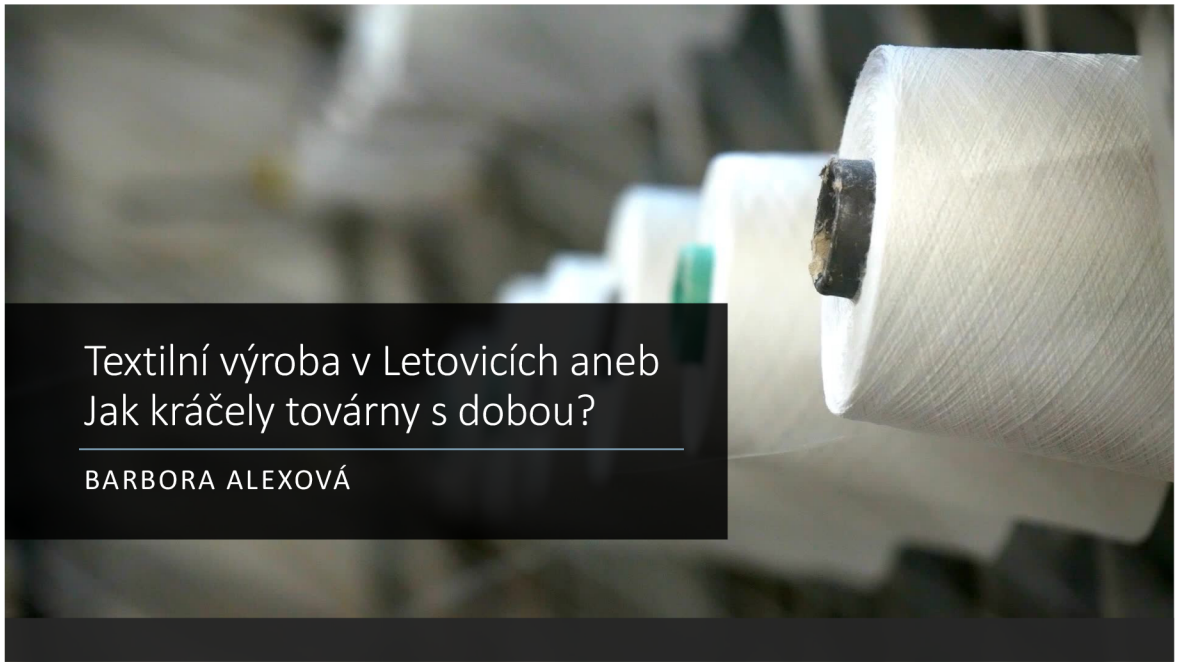

Obrázek 1: Úvodní snímek prezentace: Zadavatel představí, co bude náplní následujících hodin vyučování dějepisu. Zadavatel představí téma projektové výuky.

Obrázek 2: Druhý snímek prezentace. Před tímto snímkem bude využit brainstorming s otázkou, jaké se žákům vybaví termíny či události, když se řekne „průmyslová

revoluce v 19. století“. Následuje popsání a definice důležitých pojmů *modernizace, urbanizace* a *industrializace*. Následovat může diskuze, pokud by nebyly některé fenomény jasné. Zároveň je to prostor pro opakování toho, co již žáci o průmyslové revoluci ví z předchozích hodin nebo základní školy. Debata může probíhat o nových strojích, společenské změně, vzniku nové společenské vrstvy – dělnictva, kapitalismu, známých podnikatelských rodinách nebo rozrůstání městských aglomerací.

Obrázek 3: Třetí snímek prezentace. Tento snímek slouží k evokaci (společně se snímkem následujícím). Žáci si prohlédnou obrázky zevnějšku továrny z 19. století a současné továrny a budou dotázáni, jaké spatřují mezi továrnami rozdíly. Žáci dostanou prostor se spolusedícím žákem ke zkonzultování svých myšlenek. Následně proběhne diskuze.

Příklady možných otázek, které pomohou rozproudit diskuzi:

- Jaký byl typický architektonický styl továren v 19. století a jak se lišil od současných továren?
- Jaké materiály byly často používány při stavbě továren v 19. století a jak se liší od materiálů používaných ve stavbách továren dnes?

- Jaké byly typické rozměry a rozložení továren v 19. století a jak se liší od moderních továren?
- Jak se lišilo umístění bydlení dělníků?
- Jaký význam měla ekologická a estetická hlediska při plánování a stavbě továren v 19. století ve srovnání se současnými trendy staveb průmyslových objektů?
- Jaké změny lze pozorovat ve vztahu továren k okolnímu prostředí od 19. století po současnost?

Obrázek 4: Čtvrtý snímek prezentace. Stejně jako snímek předchozí slouží k evokaci. Žáci si prohlédnou obrázky pracovního prostředí uvnitř továrny z 19. století a současné továrny a budou dotázáni, jaké spatřují mezi prostředími rozdíly. Žáci dostanou prostor se spolusedícím žákem ke zkonzultování svých myšlenek. Následně proběhne diskuze.

Příklady možných otázek, které pomohou rozproudit diskuzi:

- Jak se lišilo vnitřní uspořádání a rozložení pracovních prostorů v továrnách 19. století od továren dnes?

- Jaké technologie a stroje byly obvyklé v továrnách 19. století a jak se liší od moderních technologií a automatizace v současných továrnách?
- Jaké byly pracovní podmínky a bezpečnostní opatření v továrnách 19. století ve srovnání se standardy a právními předpisy platnými pro továrny dnes?
- Jaká byla role ruční práce a řemeslného zpracování v továrnách 19. století a jak se liší od dnešního zaměření na strojovou výrobu a průmyslovou robotiku?
- Jak se změnila ergonomie pracovních míst od doby průmyslové revoluce po současnost? Jsou moderní továrny navrženy s ohledem na pohodlí a zdraví zaměstnanců?
- Jaká byla role osvětlení a větrání v továrnách 19. století a jak se liší od moderních standardů v oblasti osvětlení, kvality vzduchu a komfortu pracovního prostředí?
- Jaké změny lze pozorovat v sociálním zázemí továren, jako jsou jídelny, šatny a sociální prostory, od 19. století po současnost? Jsou moderní továrny vybaveny podobnými sociálními zařízeními jako historické továrny?

Obrázek 5: Pátý snímek prezentace. Na obrázku je letovická textilní továrna z přelomu

19. a 20. století. Snímek slouží k představení místa, o kterém bude celá projektová výuka.

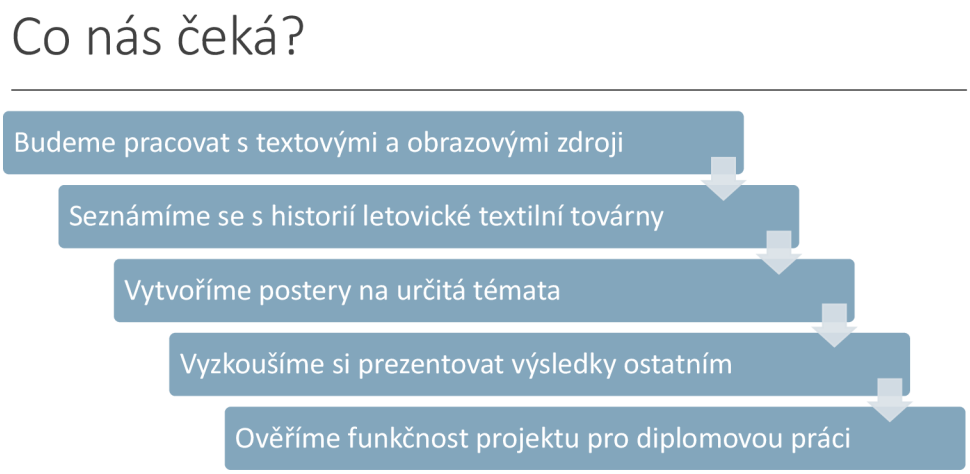

Obrázek 6: Šestý snímek prezentace. Tento snímek představuje dílčí činnosti, jejichž zvládnutí vede k rozvoji kompetencí, které jsou využitelné v reálném životě a praxi.

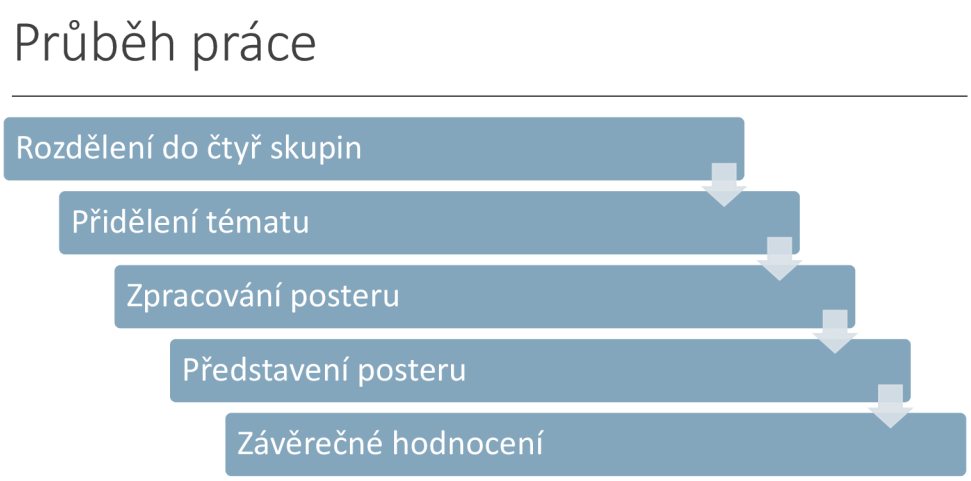

Obrázek 7: Sedmý snímek prezentace. Tento snímek představuje strukturu a harmonogram výuky.

Seznam pomůcek:

- Papíry velikosti alespoň A3
- Nůžky
- Lepidla
- Fixy
- Pastelky
- Barevné kancelářské sponky
- Fixa/křída na tabuli

Rozdělení do skupin:

Záměrem zadavatelky bylo, aby byli žáci rozděleni do čtyř skupin pomocí náhodného losování barevných kancelářských sponek, přičemž barevnými sponkami byly označeny i připravené materiály pro jednotlivé skupiny. Cílem tohoto postupu bylo zajistit, aby do jednotlivých týmů nebyli přiděleni kamarádi. Tímto způsobem měli

žáci příležitost pracovat v různorodých týmech a naučit se spolupracovat se spolužáky, se kterými mohou mít odlišné zkušenosti, dovednosti a přístupy. Tato variabilita v týmech může podpořit diverzitu myšlení a přinést nové perspektivy při řešení úkolů. Také pomáhá žákům rozvíjet dovednosti komunikace a spolupráce s různými typy osobností, což jsou klíčové kompetence jak pro školní prostředí, tak i pro budoucí pracovní kariéru.

První skupina: Změna krajiny v Letovicích

Základní výzkumná otázka:

Jak se měnila krajina v okolí letovické textilní továrny v 19. století a které za tím stály faktory?

Literatura:

Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 147.

Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 150.

Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014, s. 163.

Bolom-Kotari, Sixtus – Fasora, Lukáš – Hochel, Marian – Kaška, Václav – Markel, Martin a kol.: *Dějiny 19. století pro střední školy: světové dějiny a dějiny českých zemí "dlouhého" 19. století*. Brno 2016, s. 66.

Prameny:

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, s. 15.

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 42-44.

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl, s. 98.

Obrazové materiály:

Mapa letovické městské části Jindřichov, rok 1826. Dostupné na: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ciom&idrastru=B2_a_6MS_1509-1_4>.

Mapa letovické městské části Jindřichov, rok 1872. Dostupné na: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1825>.

Mapa letovické městské částí Jindřichov, rok 1906. Dostupné na: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1826>.

Současná mapa Letovic.

Kresba letovické textilní továrny z 19. století. Dostupné na: <https://www.to-pak.cz/historie/>.

Druhá skupina: Vznik nové sociální skupiny a její pracovní podmínky

Základní výzkumná otázka:

Jak vznikla sociální skupina dělníků, odkud dělníci do továren přicházeli a jaké měli v továrně pracovní podmínky?

Literatura:

Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008, s. 10.

Matějček, Jiří: *Vzory chování v 19. století: přehled výsledků výzkumu (české země)*. In: Machačová, J. – Matějček, J. (eds.): Studie k sociálním dějinám 19. století. Opava 1995.

Bolom-Kotari, Sixtus – Fasora, Lukáš – Hochel, Marian – Kaška, Václav – Markel, Martin a kol.: *Dějiny 19. století pro střední školy: světové dějiny a dějiny českých zemí "dlouhého" 19. století*. Brno 2016, s. 53.

Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 76.

Prameny:

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, s. 46.

Obrazové materiály:

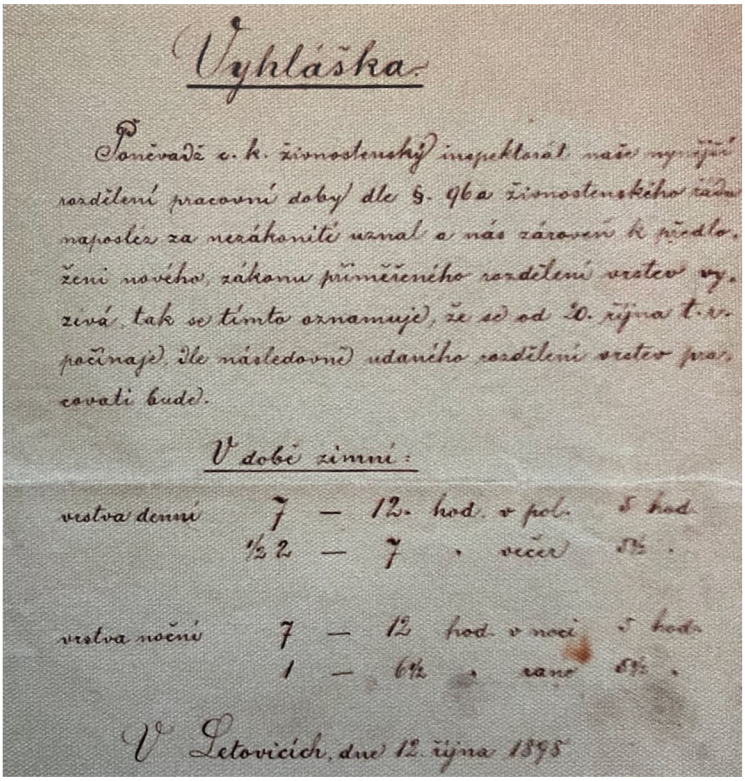

Vyhláška

Poněvadž c. k. živnostenský inspektorát naše nynější rozdělení pracovní doby dle §. 96a živnostenského řádu naposled za nezákonité uznal a nás zároveň k předložení nového zákonu přiměřeného rozdělení vrstev vyzývá, tak se tímto oznamuje, že se od 20. října t. r. počínaje dle následovně udaného rozdělení vrstev pracovati bude.

V době zimní:

vrstva denní	7 — 12	hod.	v pol.	5 hod.
	½ 2 — 7	„	večer	5½ „
vrstva noční	7 — 12	hod.	v noci	5 hod.
	1 — 6½	„	ráno	5½ „

V Letovicích, dne 12. října 1895

Obrázek 8: Vyhláška o upravené pracovní době, rok 1895.[182]

[182] Zdroj expozice Muzea města Letovice. Foto autorka.

Obrázek 9: Fotografie pracovních oddělení, 1875.[183]

Obrázek 10: Celé pracovní osazenstvo továrny, rok asi 1907. [184]

[183] Zdroj v expozici Muzea města Letovice. Foto autorka.

[184] Taktéž.

Třetí skupina: Vznik letovické továrny

Základní výzkumná otázka:

Existovala ještě dříve nějaká jiná forma textilní výroby v Letovicích před založením továrny a jak se lišila práce v manufaktuře oproti továrně?

Literatura:

Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015, s. 24.

Doskočilová, Barbora: *Prostředí malého města v bouřlivém období 1938–1954 na příkladu Letovic.* Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2021, s. 23.

Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 75-79.

Bolom-Kotari, Sixtus – Fasora, Lukáš – Hochel, Marian – Kaška, Václav – Markel, Martin a kol.: *Dějiny 19. století pro střední školy: světové dějiny a dějiny českých zemí "dlouhého" 19. století*. Brno 2016, s. 65.

Prameny:

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, s. 7.

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, s. 18-19.

MZA Brno, H 410, karton 18, inv. č. 92, Tištěná zpráva o vývoji firmy Faber a spol.

Obrazové materiály:

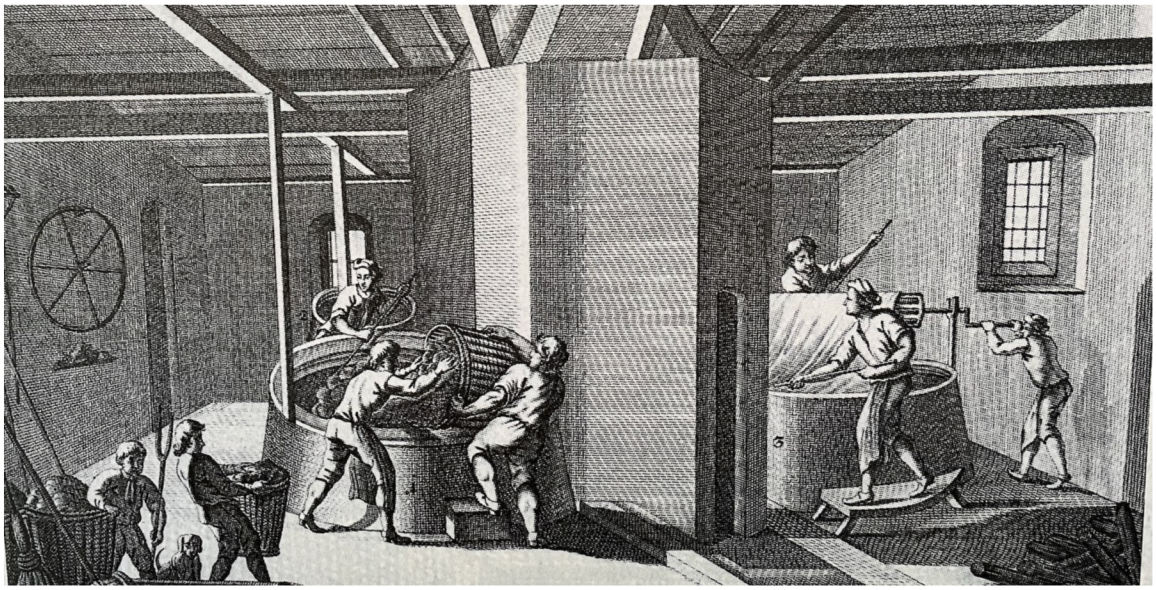

Obrázek 11: Práce v manufaktuře.[185]

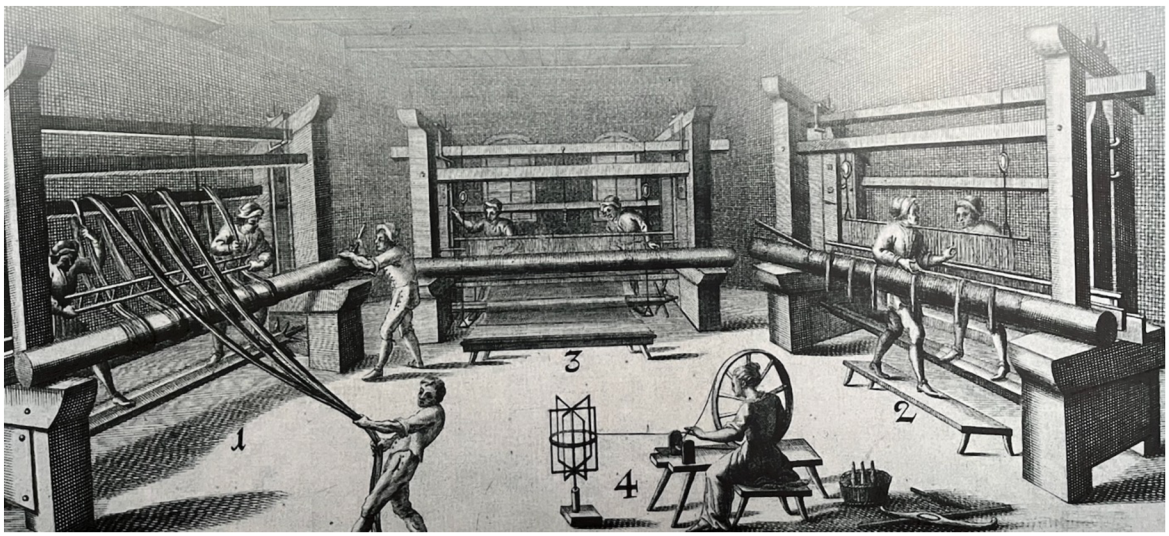

Obrázek 12: Práce v manufaktuře.[186]

[185] Zdroj expozice Muzea města Letovice. Foto autorka.

[186] Taktéž.

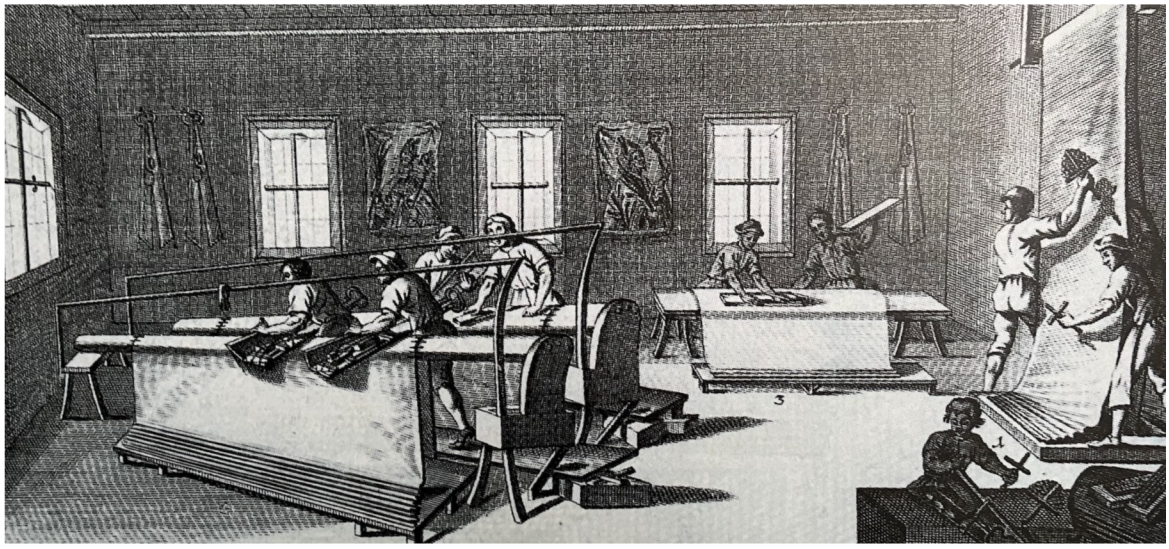

Obrázek 13: Práce v manufaktuře.[187]

[187] Zdroj expozice Muzea města Letovice. Foto autorka.

Obrázek 14: Práce v továrně.[188]

[188] Zdroj expozice Muzea města Letovice. Foto autorka.

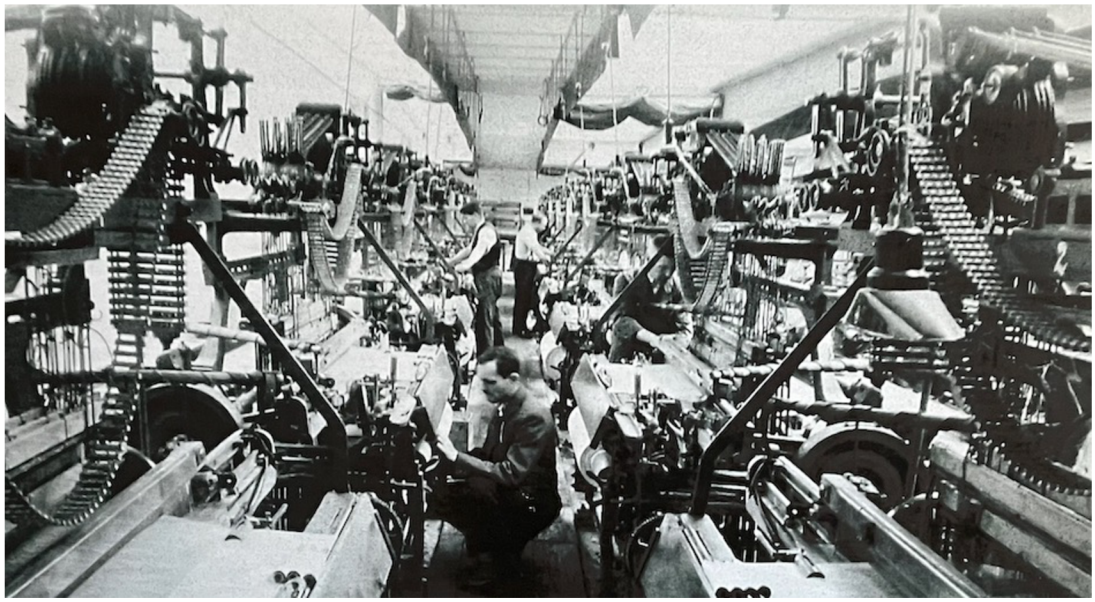

Obrázek 15: Práce v továrně.[189]

Obrázek 16: Práce v továrně.[190]

[189] Zdroj expozice Muzea města Letovice. Foto autorka.

[190] Taktéž.

Čtvrtá skupina: Příběhy majitelů letovické továrny

Základní výzkumné otázky:

Kdo byl vlastníkem továrny v průběhu 19. století a jakou roli hrála rodina v sociální skupině podnikatelů? Proč byly výrobky z letovické továrny unikátní v rámci Rakouské monarchie?

Literatura:

Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011, s. 57.

Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011, s. 72.

Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 351.

Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010, s. 353.

Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015, s. 24.

Prameny:

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl, s. 7-12.

Obrazové materiály:

Obrázek 17: Jindřich Kajetán Blümegen.[191]

[191] Zdroj expozice Muzea města Letovice. Foto autorka.

Obrázek 18: Daniel Baum.[192]

Obrázek 19: Ludwig Damböck.[193]

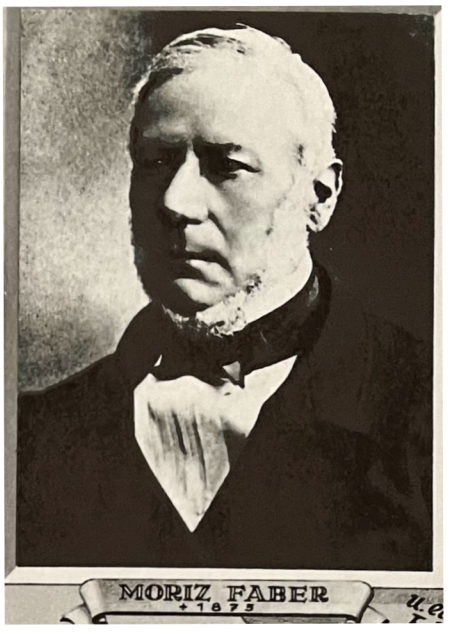

Obrázek 20: Moritz Faber.[194]

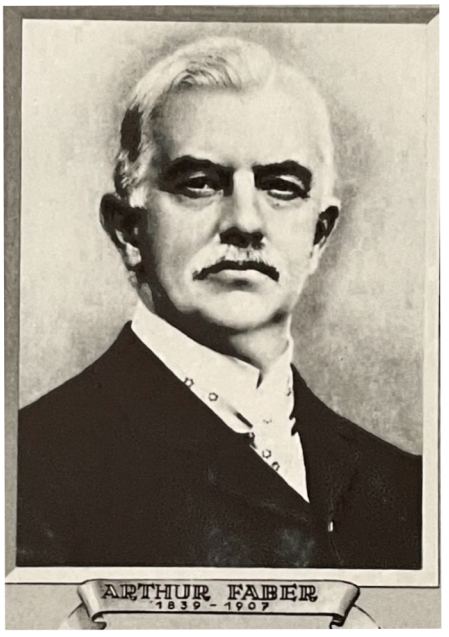

Obrázek 21: Arthur Faber.[195]

[192] Zdroj expozice Muzea města Letovice. Foto autorka.

[193] Taktéž.

[194] Taktéž.

[195] Taktéž.

4.5 Realizace projektové výuky a její reflexe

Předložená projektová výuka byla realizovaná v rámci povinné pedagogické praxe na Gymnáziu Mojmírovo náměstí v Brně. Dle školního vzdělávacího plánu tohoto gymnázia se dějiny 19. století vyučují ve druhém ročníku čtyřletého programu. Kvůli omezenému času během školního roku byla pro tento projekt vyčleněna kratší než plánovaná časová dotace. Místo původně plánových tří hodin byly přiděleny dvě hodiny. Navíc, učitel v této třídě již několik hodin tématu průmyslové revoluce věnoval, takže tento projekt na předchozí hodiny přímo navázal. Původní časový plán projektu byl upraven tak, že první hodina, která obsahuje evokaci a uvedení do kontextu tématu, byla zkrácena na 20 minut, což se ukázalo jako dostačující, neboť žáci již měli základní znalosti a kontext k průmyslové revoluci, urbanizaci a industrializaci, proto bylo možné tento úvodní úsek zhustit. Pomocí již zmíněné prezentace na začátku hodiny proběhl společný brainstorming na téma průmyslová revoluce. Žáci se zapojili do diskuze, kdy společně vyjmenovávali a popisovali základní pojmy, nové objevy a technologie, stejně jako změny ve společnosti, které 19. století přineslo. Zadavatelka společně s žáky prodiskutovala rozdíly mezi továrnami 19. století a těmi současnými. Následně zadavatelka představila práci žáků a rozdělila je do skupin, předala pomůcky a materiály, a vyzvala žáky, aby zahájili práci. Byl stanoven časový limit, do kdy musí postery mít zpracované, což bylo asi 45 minut. Jednalo se o skupiny vytvořené náhodně pomocí losování barevných sponek. Poté, co se žáci začali orientovat ve svých materiálech zadavatelka postupně obcházela skupiny a vysvětlovala nejasnosti spojené s tématem či na co se mají žáci v materiálech zaměřit.

První skupina, která zpracovávala téma *Změna krajiny* pracovala zejména s poskytnutým mapovým materiálem. Skupina se potýkala s obtížemi, protože v ní byly dvě žákyně, které se nechtěly aktivně zapojit do práce a projevovaly nezájem. Bylo těžké je motivovat k účasti a jejich nespolupráce měla negativní dopad na celkovou produktivitu skupiny. Nicméně, zbytek týmu se plně věnoval přípravě svého posteru a projevoval zájem o téma. Tito žáci se aktivně zapojovali do diskusí, vymýšleli nové nápady a snažili se přinést co nejlepší výsledek. Přes nesnáze s nespolupracujícími žákyněmi

se snažili udržet pozitivní atmosféru a pokračovat v práci. Nakonec byly žákyně po domluvě zapojeny alespoň v grafickém zpracování jejich posteru.

Druhá skupina se věnovala tématu *Vznik nové sociální skupiny a její pracovní podmínky*. Tato skupina nejprve pečlivě studovala přidělené texty. Z těch si vypsali dle nich klíčové informace a body. Poté se pustili do vytvoření posteru, se kterým začali jako první. Jejich hlavním zaměřením bylo zkoumání role dělnictva a postupného vývoje od nekvalifikovaných nádeníků k specializovaným dělníkům, kteří ovládali jednotlivé fáze výroby. Dále se věnovali analýze pracovní doby, pracovního prostředí a jeho vývoje v průběhu druhé poloviny 19. století. Celkově měla tato skupina práci dobře zorganizovanou.

Třetí skupina vypracovala poster na téma *Vznik letovické továrny*. Jejich práce se soustředila zejména na transformaci z manufaktury na moderní továrnu a na analýzu rozdílů mezi prací v manufaktuře a továrně. V rámci této problematiky zkoumali změny ve výrobním procesu, organizaci práce a využívání technologií. Poster obsahoval několik důležitých bodů, které při ústní prezentaci slovně okomentovali. Žáci si ve skupině rozdělili úkoly tak, aby byl každý aktivně zapojen.

Čtvrtá skupina zpracovávala téma *Příběhy majitelů letovické továrny.* Tato skupina se seznámila s osobnostmi majitelů a jejich vlivu na prostor letovické textilní továrny. Jednotlivé osobnosti na poster zpracovali pomocí medailonků s krátkým popisem. Při prezentaci popsali, jaká byla role rodiny v podnikání v éře modernizace 19. století a konkrétní příběh majitelů z rodiny Faberových. Podobně jako v případě první skupiny se i v této skupině stalo, že ne všichni členové projevovali stejnou míru motivace k práci. Rozdíl ve vnitřní motivaci členů mohl být způsoben tím, že mezi sebou obvykle nevyhledávali společnost a neměli vybudované přátelské vztahy.

Pro zadavatelku bylo důležité aktivně podporovat týmovou spolupráci. Byla si vědoma výzvy, kterou představovala spolupráce mezi žáky, kteří si nebyli vzájemně blízcí, a proto se snažila vytvořit pozitivní klima a dobrou atmosféru, která by povzbudila žáky skupiny k aktivnímu zapojení do práce.

Skupinová práce byla zakončena postupnými prezentacemi a následným slovním hodnocením posterů. Každá skupina představila své téma zbytku třídy, která poté měla možnost klást otázky. Pokud se vyskytly nejasnosti, zadavatelka je doplnila. Žáci se také zajímali o osud továrny v 20. a 21. století, což svědčilo o tom, že pro ně téma bylo atraktivní. Celkově byly výstupy žáků kreativní a pěkně graficky zpracované. Postery byly slovně hodnocené. Zadavatelka se zaměřila na obsah, prezentaci a vizuální přitažlivost a schopnost sdělení informací.

Z důvodu časové tísně neměla zadavatelka prostor pro získání ústní zpětné vazby, ale poprosila žáky o vyplnění krátkého on-line dotazníku prostřednictvím Google formuláře. Jelikož nastal konec hodiny, ne všichni žáci byli ochotní se dotazníku účastnit. K dispozici proto jsou odpovědi pouze od devíti žáků.

Otázky s odpověďmi shrnují následující grafy:

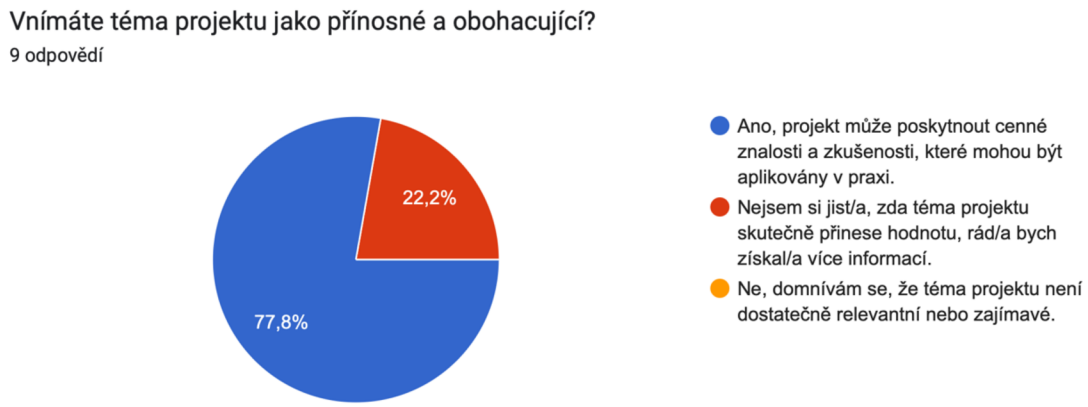

Obrázek 22: Hodnocení přínosu tématu projektu.

Z toho grafu vyplývá, že pro většinu žáků byl projekt zdrojem cenných znalostí a zkušeností. Lze říct, že projekt splnil svůj cíl a poskytl žákům rozvoj kompetencí. Pozitivní odezva naznačuje, že projekt byl efektivním prostředkem k zapojení žáků do tématu. Může to ukazovat také to, že si žáci uvědomují hodnotu praktických forem výuky, které pomáhají aplikovat své znalosti v reálném životě.

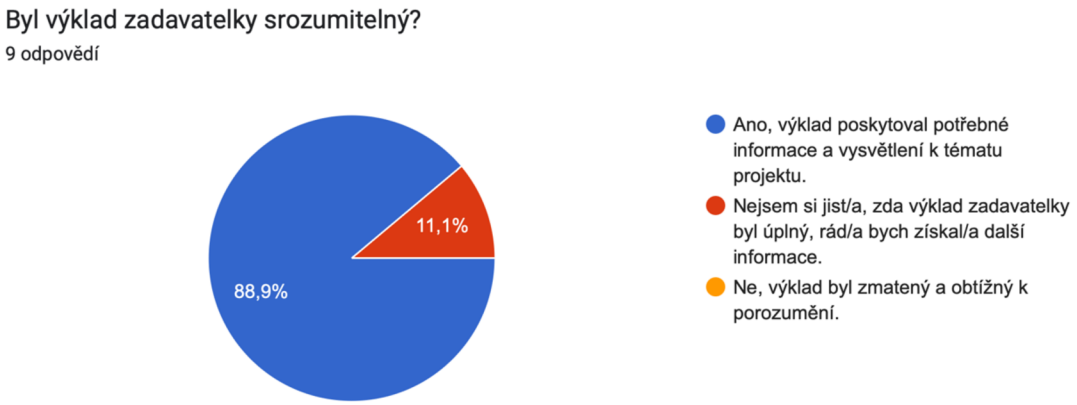

Obrázek 23: Hodnocení výkladu zadavatelky.

Tento graf ukazuje, že výklad byl téměř všechny žáky srozumitelný a poskytoval potřebné informace a vysvětlení k tématu. Tento výsledek ukazuje schopnost zadavatelky komunikovat s žáky tak, aby byli schopni plně porozumět probíranému tématu.

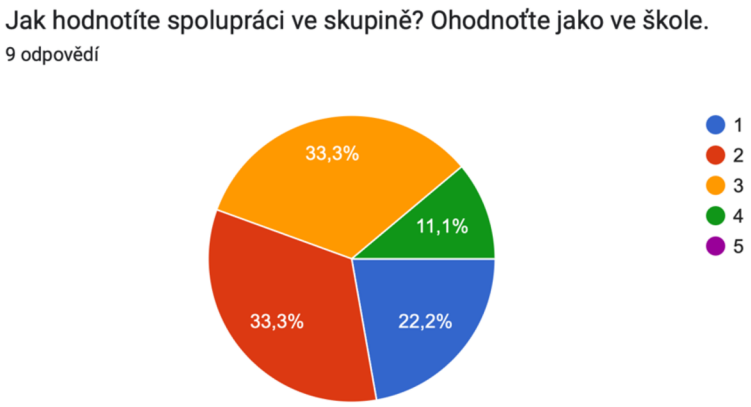

Obrázek 24: Hodnocení práce ve skupině.

Tento graf reflektuje spíše lhostejnost či mírnou nespokojenost žáků se skupinovou prací. Tato nespokojenost může být spojena s tím, že žáci nebyli zapojeni do tvorby skupin podle svého výběru, ale byli náhodně rozděleni. Tento faktor mohl vést k nižší míře spolupráce v některých týmech.

Obrázek 25: Hodnocení projektové výuky jako výukové metody.

Tento graf znázorňuje, že dvě třetiny žáků by dalo přednost projektové výuce před tradičními metodami výuky, jako je například frontální výuka. To naznačuje, že významná část žáků je nakloněna aktivním a participativním vzdělávacím metodám, které podporují jejich zapojení a interakci ve výuce. Tato preference může být důsledkem uznání výhod projektové výuky, jako je podpora kritického myšlení, rozvoj komunikačních dovedností a schopnosti týmové práce.

Zadavatelka celkově hodnotí výsledek projektu kladně. Pro příště by prospěl delší čas pro práci ve skupinách a následnou prezentaci a hodnocení výsledků. Pro hlubší impakt na žáky by bylo vhodné, aby projektové výuce předcházela exkurze v podobě návštěvy Muzea města Letovice, které se nachází v prostorách bývalé textilní továrny. Plán exkurze by mohl obsahovat různé aktivity, jako je prohlídka výrobních hal, rozhovory s bývalými pracovníky, výklad o historii a současnosti továrny nebo dokonce praktické ukázky výrobního procesu. Cílem této exkurze by bylo nejenom poskytnout žákům konkrétní informace o textilním průmyslu, ale také je inspirovat k tvorbě svých posterů. Exkurze by mohla sloužit jako evokace pro žáky, kteří by měli možnost vidět a zažít skutečné prostředí, které zkoumají ve svém projektu.

Příklady výstupů žáků:

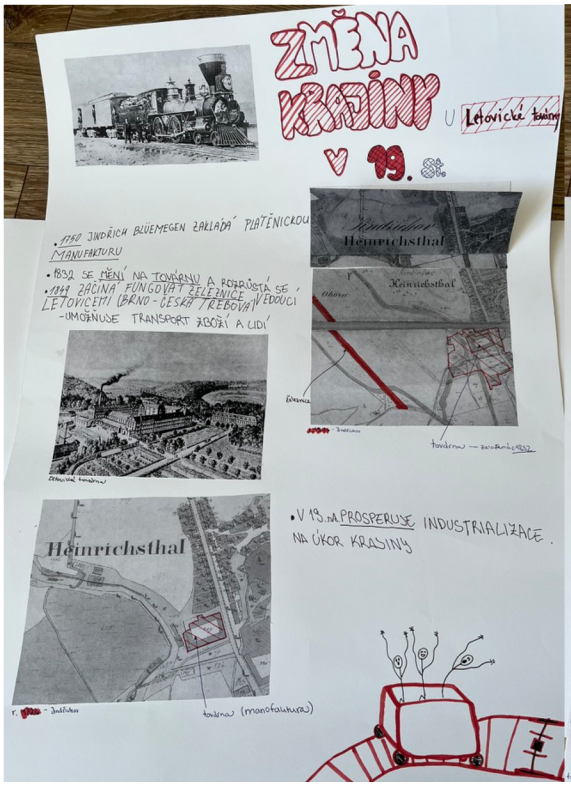

Obrázek 26: Změna krajiny – poster.

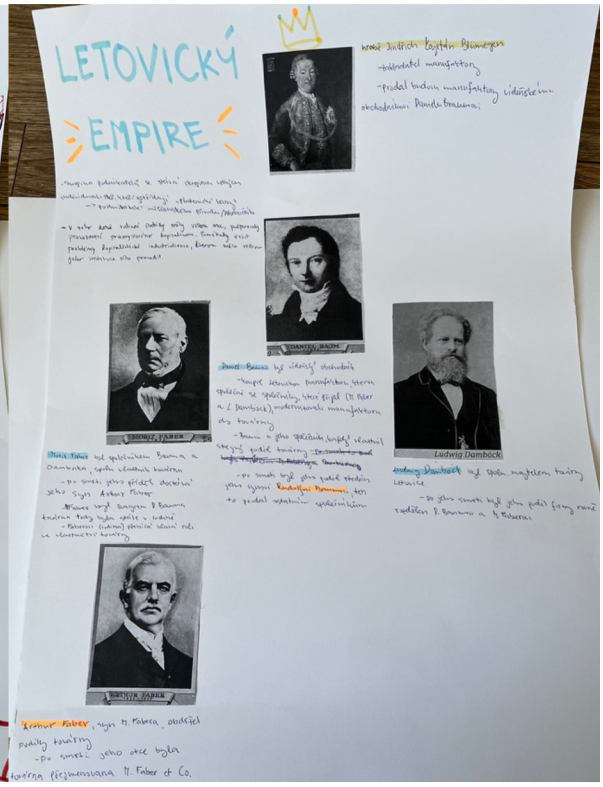

Obrázek 27: Majitelé továrny – poster.

5 Závěr

Dějiny 19. století byly obdobím dramatických změn, které zásadně ovlivnily podobu našeho současného světa. Rozvoj průmyslu, urbanizace a globalizace přinesly nové technologie, ekonomické systémy a společenské struktury, které formovaly naše současné prostředí a životní styl. Průmyslová revoluce s sebou přinesla masovou výrobu a proměnila vztah člověka k přírodě. Studium tohoto dynamického období nám také pomáhá rozklíčovat nynější problémy a složitou společenskou situaci. Hledání cest k jejich řešení představuje výzvu pro současnou generaci. Zahrnutí této tematiky do středoškolského vzdělávacího programu tedy není pouze otázkou pochopení minulosti, ale představuje také investici do budoucnosti, kdy žáci mohou využít poznatky a dovednosti získané studiem historie ke kritickému myšlení a aktivní občanské účasti.

Předložený výzkum rozvoje textilní výroby v Letovicích zmapoval období od poloviny 18. století do konce 19. století. Při analýze modernizace textilní výroby v Letovicích bylo zváženo několik faktorů, jako je například přechod od ručního k strojnímu zpracování materiálů, zavedení nových technologií a postupů výroby, změny v pracovních podmínkách a vztahy mezi zaměstnavateli a zaměstnanci. Ukázalo se, že rozvoj továrny neznamenal pouze nové pracovní a ekonomické příležitosti pro nižší vrstvy obyvatelstva, ale že tento proces dopomohl městu Letovice k rozmachu, jak z pohledu prostorového rozvoje města, tak z hlediska vzniku nových institucí a dalších podniků. Zvýšená poptávka po pracovní síle přilákala nové lidi z okolních oblastí, což vedlo k nárůstu počtu obyvatel a rozšíření obytných budov a také nových zařízení, jako byla např. německá škola. Nepostradatelnou novinkou se stala také železnice, která měla ve vývoji Letovic i továrny důležitou roli. Připojení k železniční síti umožnilo efektivnější dopravu surovin, hotových výrobků a také lidí.

Cílem didaktické části práce bylo vytvořit lekci projektové výuky pro použití ve výuce středoškolského dějepisu, která kromě znalostí z období průmyslové a společenské revoluce rozvíjí klíčové kompetence a dovednosti žáků. Lekce se zaměřuje na podporu rozvoje historického myšlení kontinuity a změny. V práci se nachází plán

výuky s relevantními materiály a navržená časová struktura. Práce tak poskytuje strukturovaný rámec pro realizaci výuky. Výuka byla otestována v rámci pedagogické praxe na Gymnáziu Mojmírovo náměstí v Brně. Stanovené cíle se podařilo splnit a byla tak ověřena účinnost.

Práce dále může sloužit jako odrazový můstek pro další bádání v prostoru letovické továrny a pokračovat s výzkumem dalšího období a problémů, jako je např. provoz továrny během první světové války, dopad hospodářské krize na textilnictví, národnostní otázka jako zdroj napětí v prostředí továrny či znárodnění podniku. Stejně jako období průmyslové revoluce, i tato témata mohou posloužit jako inspirace pro obohacení výuky dějepisu.

Použité prameny a literatura

Archivní prameny:

Moravský zemský archiv Brno:

Fond H 410 M. Faber a spol., tkalcovna tylu, krajek a záclon, Letovice 1832–1945 (1952).

Tištěné prameny:

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, I. oddíl.

Historie krajkářské výroby v Letovicích, I. díl, II. oddíl.

Elektronické zdroje:

ČSÚ (2015). III. *Počet obyvatel a domů podle krajů, okresů, obcí, částí obcí a historických osad / lokalit v letech 1869–2011.* [online]. [cit. 27.1.2024]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20537734/130084150641.pdf/68ca3fea-0b8c-4ade-894e-5ed3ff667c46?version=1.2>.

ČSÚ. *Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869.* [online]. [cit. 27. 1. 2024]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&zo=N&nahled=N&verze=-1&sp=N&pvo=SLDHLCU&katalog=31674&filtr=G~F_M~F_Z~F_R~F_P~_S~_null_null_&u=v7__VUZEMI__43__581917&str=v7&rouska=true&clsp=null#w=>.

Jeřábek, Jaroslav a spol.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia.* Praha 2007. [online]. [cit. 18. 4. .2024] Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavaci-programy-pro-gymnazia-rvp-g/>.

MZA. Indikační skici. Signatura 1261. Identifikátor MOR126118720. [online]. [cit. 12. 4. 2024]. Dostupné na: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1825>.

MZA. Indikační skici. Signatura 1261. Identifikátor MOR126119060. [online]. [cit. 12. 4. 2024]. Dostupné na: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1826>.

Pamětní kniha obce Letovic, I. díl. [online]. Dostupné z: <https://www.letovice.net/mesto-1/kroniky-mesta/kroniky-mesta-z-let-1918-az-1945-idil/>.

ÚAZK. Císařské povinné otisky stabilního katastru. [online]. [cit. 12. 4. 2024]. Dostupné na: <https://ags.cuzk.cz/archiv/open-map.html?typ=ciom&idrastru=B2_a_6MS_1509-1_4>.

Literatura:

Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika.* Olomouc 2004.

Bolom-Kotari, Sixtus – Fasora, Lukáš – Hochel, Marian – Kaška, Václav – Markel, Martin a kol.: *Dějiny 19. století pro střední školy: světové dějiny a dějiny českých zemí "dlouhého" 19. století*. Brno 2016.

Doskočilová, Barbora: *Prostředí malého města v bouřlivém období 1938–1954 na příkladu Letovic.* Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2021.

Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří (eds.): Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948. Brno 2006.

Fasora, Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914.* Brno 2010.

Havlůjová, Hana – Najbert Jaroslav a kol.: *Paměť a projektové vyučování v dějepise.* Praha 2014.

Hlavačka, Michal a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Praha 2014.

Janků, Jitka: *Historie textilní výroby v Letovicích*. Diplomová práce. PdF MU Brno. Brno 2015.

Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015.

Julínek, Stanislav a kol.: *Základy oborové didaktiky dějepisu.* Brno 2004.

Kratochvílová, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky.* Brno 2006.

Labischová, Denisa – Gracová, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2008.

Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha 2010.

Machačová, Jana – Matějček, Jiří: *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989.* Opava 2008.

Maňák, Josef – Švec, Vlastimil: *Výukové metody*. Brno 2003.

Matějček, Jiří: *Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti*. In: Machačová, J. – Matějček, J. (eds.): Studie k sociálním dějinám 19. století. Opava 1993.

Matějček, Jiří: *Vzory chování v 19. století: přehled výsledků výzkumu (české země)*. In: Machačová, J. – Matějček, J. (eds.): Studie k sociálním dějinám 19. století. Opava 1995.

Popelka, Petr: *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011.

Rákosník, Jakub – Spurný, Matěj – Štaif, Jiří: *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848-1989.* Praha 2018.

Seixas, Peter – Morton, Tom: *The big six. Historical thinking concepts.* Toronto 2013.

Teyssler, Vladimír – Kotyška, Václav: *Technický slovník naučný*. Praha 1927.

Tomková, Anna – Kašová, Jitka – Dvořáková, Markéta: *Učíme v projektech*. Praha 2009.

Urbanitsch, Peter: *Občanské elity, modernizace a změna hodnot v malých a středních městech Předlitavska 1848–1918.* In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (eds.): Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948. Brno 2006.

Seznam tabulek a obrázků

Tabulky:

Tabulka 1: Shrnutí typů a počtu strojů.

Obrázky:

Obrázek 1: První snímek prezentace.
Obrázek 2: Druhý snímek prezentace.
Obrázek 3: Třetí snímek prezentace.
Obrázek 4: Čtvrtý snímek prezentace.
Obrázek 5: Pátý snímek prezentace.
Obrázek 6: Šestý snímek prezentace.
Obrázek 7: Sedmý snímek prezentace.
Obrázek 8: Vyhláška o upravené pracovní době, rok 1895.
Obrázek 9: Fotografie pracovních oddělení, 1875.
Obrázek 10: Celé pracovní osazenstvo továrny, rok asi 1907.
Obrázek 11: Práce v manufaktuře.
Obrázek 12: Práce v manufaktuře.
Obrázek 13: Práce v manufaktuře.
Obrázek 14: Práce v továrně.
Obrázek 15: Práce v továrně
Obrázek 16: Práce v továrně
Obrázek 17: Jindřich Kajetán Blümegen.
Obrázek 18: Daniel Baum.
Obrázek 19: Ludwig Damböck.
Obrázek 20: Moritz Faber.
Obrázek 21: Arthur Faber.
Obrázek 22: Hodnocení přínosu tématu projektu.
Obrázek 23: Hodnocení výkladu zadavatelky.

Obrázek 24: Hodnocení práce ve skupině.

Obrázek 25: Hodnocení projektové výuky jako výukové metody.

Obrázek 26: Změna krajiny – poster.

Obrázek 27: Majitelé továrny – poster.